

D. BERENCSI MARGIT -- FEKETE PÉTER -- O. BOZSIK GABRIELLA --
PÁSZTOR EMIL -- V. RAISZ RÓZSA -- VARGA GYULA

A SZÓKINCSEJLESZTÉS SZÜKSÉGESSÉGE ÉS LEHETŐSÉGEI AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

ABSTRACT: (The Necessity and Possibilities of Vocabulary Building in Primary Schools) This is a study of usage in the language of some 300 primary school children in 10 classes. The first section relates some statistical findings in word frequency and part-of-speech frequency characteristics. The second section gives an account of a questionnaire survey. The concluding section sums up the impressions of 25 primary school teachers of Hungarian concerning children's usage and their experiences in developing children's vocabulary.

I. ELVI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEK

Nehéz feladat a szókincs¹ vizsgálata. Eléggé egyöntetű vélemény szerint ugyanis a teljes szókincs gyakorlatilag szinte felmérhetetlen. A gondok, bizonytalanságok ellenére azonban a szükség sürgeti az ilyen munka elvégzését, hiszen az ismeretek óriási mértékű felduzzadásával az utóbbi évtizedekben az iskola ismereteket átadó szerepe erősen fölértékelődött. Kérdés azonban, hogy az elsajátítandó (v. arra szánt) ismeretekhez szükséges fogalmakat, illetve ezek szimbólumait, a szavakat milyen mennyiségben és minőségben képesek a tanulók birtokba venni: az ismeretek gyarapodásával (és átrendeződésével) hogyan, mennyire változik ez a szóállomány a 10. és a 14. életév között; összhangban van-e ezzel a tankönyvek szókészlete; milyen szókincs jellemzi az embert az általános iskola befejeztével, mivel indul neki a középiskolának, esetleg az életnek.

¹ A szókincs fogalmát, mint az egyén által ismert és használt szavak köréit elkülönítjük a szókészlettől, melyen az adott nyelv szavainak összességét értjük.

Szükségesnek tartjuk a tanulók szókincsének a vizsgálatát azért is, mert a realitás (valós helyzet) és az elvárás (iskolai célok) ismeretében kirajzolódna a szóképzésnek az a tartománya, amelyet egy 14 éves gyermek birtokba vehet, vagyis a korosztály szókincsbeli normája. Ennek ismerete (mondjuk egy gyakorisági szótárba foglalva, immár speciális szóképzésként) is segíthetné a tankönyvírókat és a tanárokat a szókincs tudatos alakításában.¹

Bár a jelenlegi tanterv nem fordít sok figyelmet a szóállomány gyarapítására (tételesen csak az 5. osztályban írja elő), a szakemberek, szaktanárok tisztában vannak a fontosságával, s végzik az ilyen jellegű gyakorlatokat (l. pl. HOFFMANN 1976, 172--83; TAKÁCS 1980, 33. kk., HONFFY 1972, 83 kk.). Nem világos azonban előttünk, hogy a tanulók szókincsé milyen forrásokból, milyen módon és milyen mértékben gyarapszik. Tisztázunk kell tehát, hogy ehhez milyen mértékben járul hozzá az általános iskolai oktatás és nevelés.

Szókincsstani vizsgálatunkkal módszertani segítséget szeretnénk nyújtani a gyakorló pedagógusoknak az 5--8. osztályos tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességének fejlesztésében. A felső tagozatos (itt most ötödikes) tanulóknak elsősorban az alapszókincsét, illetve az aktív szóállományát (itt helyesebb aktivizált szókincsről beszélni, vö. S. KÁDÁR 1970, 158) vesszük nagyító alá. Munkánkat helyzetfelméréssel kezdtük. Mindenféle vizsgálat, módszerek kidolgozása stb. előtt azt kellett látunk, honnan indulunk: milyen az 5. osztályos tanulók szókincsének terjedelme, összetétele. Kiindulásul támaszkodhattunk a lassan gyarapodó ilyen jellegű kutatások eredményeire. (Vö. B. FEJES 1981; CZAHESZ 1979.; NAGY J. 1981.) Munkánk megkezdése előtt szükségesnek bizonyult, hogy mi magunk is elvégezzük az alapvizsgálatokat. (Ti. a későbbi összevetések így lesznek reálisak.) Hogy teljesebb képet kapjunk, más földrajzi területeken is végeztünk felmérést. A longitudinális, több évre tejedő kísérletekkel (pl. B. FEJES, NAGY J.) szemben egy adott állapotot akartunk felmérni. (A fogalmazások is, a beszélgetések is osztályonként egy-egy óra, összességükben néhány nap alatt elkészültek.)

¹ Hasonló gondolatok fölmerültek az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatban is. Vö. pl.: BÖLCSKEY 1983.

A felmérést 1982 októberében kezdtük el. Öt iskola tíz osztályában csaknem 300 ötödikes tanuló írásbeli és szóbeli megnyilatkozását gyűjtöttük össze. Az iskolák és osztályok a következők (a későbbiekben csak a sorszámmal utalunk az adott osztályra):

1. Miskolc VI. sz. ált. isk. 5. a
2. Miskolc VI. sz. ált. isk. 5. z (zenei)
3. Tura ált. isk. 5. a
4. Tura ált. isk. 5. b
5. Eger II. sz. ált. isk. 5. a (gyakorló)
6. Eger II. sz. ált. isk. 5. b (gyakorló)
7. Eger IV. sz. ált. isk. 5. a (gyakorló)
8. Eger IV. sz. ált. isk. 5. b (gyakorló)
9. Eger I. sz. ált. isk. 5. a
10. Eger I. sz. ált. isk. 5. b

Írásbeli szóhasználatukat fogalmazásaikban figyeltük meg. Nem az iskolai fogalmazásukat vettük alapul, ugyanis azok tematikai kötöttsége erősen beszűkíti a felhasználható szókészletet. Mivel ez többé-kevésbé minden témára érvényes, ezért arra törekedtünk, hogy ilyen szempontból a lehető legkisebb mértékben korlátozzuk őket. Az egyes osztályokban tanító tanárokat arra kértük, hogy különösebb (tematikai és műfaji) előkészítés és megkötöttség nélkül írassanak egy kb. 40 perces fogalmazást a tanulókkal ezzel a címmel: Velem történt.

A **beszélt** anyagot kötetlen órai beszélgetés szolgáltatta. A kollégák rászántak egy-egy félórát, hogy az osztályban elbeszélgessenek a gyerekekkel gondolataikról, életükről, időszerű problémáikról. A beszélgetések -- a tanárok ügyes irányításával -- igen fesztelen, vidám légkörben folytak. Ezeket akkor magnóra vették, később pedig főiskolai hallgatónk segítségével lejegyeztük.

Az így nyert anyagot lyukszalagra vitettük, ennek alapján a KLTE számítógépén konkordancia készült. Az ilyenformán feldolgozhatóvá vált -- több mint hatvanezer szövegszót tartalmazó -- anyagot kódoltuk (szófaj, tematika, osztályok). Az ELTE számítóközpontjában elvégezték az adatrögzítést, ennek nyomán végre a várt kimutatások kerültek elénk. Ezek képez-

ték a gyakorisági és a szófaji vizsgálatok alapját.¹

A szókincsvizsgálat második szakaszára a tanév végén, 1983 májusában került sor. Az előző felmérésre kijelölt tíz 5. osztály ezúttal 286 tanulója a mellékelt 13 feladatból álló felmérőlapot töltötte ki. Összeállításakor megvizsgáltuk a 4. és az 5. osztályos tankönyvek, munkafüzetek és témazárók feladatait. El akartuk kerülni ugyanis, hogy a gyerekek a megoldás során ismeretlen feladattípusokkal találkozzanak.

Arra is törekedtünk, hogy a feladatok által megkívánt szó- és kifejezőkészség ne legyen idegen a tanulók előtt; illetve csak azt kérjük számon tőlük, amivel az anyanyelvi órákon, a taneszközökben feltétlenül találkoztak. Ezért első lépésként hallgatóinkkal kicéduláztattuk a 4. osztályos nyelvtan- és az irodalmi olvasókönyvet, valamint az 5. osztályos irodalom-, nyelvtan- és történelemkönyvet. (Ti. a jelenlegi tanterv az anyanyelvi nevelés konkrét feladatait e három tárgy számára szabja meg.) A 13 feladat összeállításakor kizárólag ezekre támaszkodtunk. Tekintettel az 5. osztályosok életkorára és lassú írástempójára, a feladatok megoldására két tanóra állt rendelkezésükre.

Jól tudjuk, hogy a 286 tanuló egyetlen feladatlapos megoldásaiból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, figyelemre méltó utalásokat és megállapításokat viszont igen: egyrészt szókincsünk és kifejezőkészségünk minőségére, másrészt a meglévő taneszközök szókincsfejlesztő feladattípusainak használhatóságára vonatkozóan.

A felmérések befejezése után kérdőívet állítottunk össze a tanárok számára. Ezeket elküldtük a felmérésben részt vett osztályok magyartanárainak. Rajtuk kívül még néhány jó szaktanár hírében álló tanítványunkat, közöttük két szakfelügyelőt is bevontunk ebbe a munkába, összesen 25 főt.

A kérdőív 10 kérdése elsősorban az 5. osztályban végzett szókincsfejlesztés köréhez kapcsolódott. Célunk az volt, hogy megtudjuk, mennyiben igazolja, illetve módosítja a pedagógusok véleménye a tanulók felmérésének eredményét. Emellett információkat kívántunk szerezni a szókincsfejlesztésben végzett szaktanári munkáról: az alkalmazott módszerekről,

¹ Ezúton mondunk köszönetet Papp Ferenc, Szathmári István és Fábrián Pál professzoroknak szíves segítségükért, Bölcskey Andrásnak (KLTE) és Vargha Andrásnak (ELTE) pedig a gépi feldolgozás irányításáért.

taneszközök használhatóságáról, gondjaikról, javaslataikról.

Munkaközösségünk köszönetet mond azoknak a kollégáknak, akik munkánkhoz kiemelkedő segítséget nyújtottak:

Bartosik Imréné	Vértessomló
Dzvonár Sándor	Tarnaméra
Fejes Ilona	Eger IV. sz. ált. isk.
Földi Józsefné	Oroszlány III. sz. ált. isk. (szakfelügyelő)
Hangácsi Antal	Pély (szakfelügyelő)
Jónás Sándorné	Tura
Kántor Lajos	Tarnaörs
Koncsos Ferencné	Eger I. sz. ált. isk.
Krenner Antalné	Vértesszőlős
Papp Istvánné	Tarnaörs
Szabó Józsefné	Miskolc VI. sz. ált. isk.
Tóth Mihály	Tarnaörs
Zimányi Árpád	Miskolc VI. sz. ált. isk.

II. SZÓGYAKORISÁGI VIZSGÁLATOK

A nyelvstatisztikai -- s ezen belül a szókinccset mérő -- vizsgálatoknak jelentős múltjuk és eredményeik vannak. Tagadhatatlan, hogy ezekben a kutatásokban, illetve magában a módszerben gyökeres változást hozott a számítógépek megjelenése: megnövekedett a vizsgálható szövegek terjedelme, ugyanakkor jelentősen csökkent az elemzésekre fordított idő.

Az így nyert adatok igazán akkor értékesek, ha az adott korpuszon belüli értékek és tulajdonságok megállapításán túl összevethetők más hasonló (terjedelmű és jellegű) anyag mutatóival; valamint abszolút, az egész nyelvre jellemző adatokkal. Ez utóbbi sajnos még mindig megoldhatatlan, nem lévén magyar gyakorisági szótár. Elemzéseinkben a rétegnyelvi összevetés háttérbe szorul -- inkább más nyelvi területek adatait idézzük -- ugyanis kevés a gyermeknyelvre vonatkozó (publikált) adat.

A gyerekek szókincsének vizsgálata elég régóta izgatja a kutatókat (BAKONYI 1918, CSEH 1939 stb.) SOMFAI LÁSZLÓ pl. úgy vélte, hogy hiába írja elő a tanterv a kifejezőképesség fejlesztését, a szókincs gazdagítását, ha nem ismerjük a gyermekek által birtokolt szóállományt. A szerző az ellentmondás feloldásához meg is teszi az első lépéseket. Iskolai dolgozatok és munkafüzetek fogalmazásai alapján a szavak gyakoriságát vizsgálja a legfontosabb szófajokon belül. A (városi) gyerekek szókincsét már 10--12 éves korban is igen gazdagnak véli. (Vö.: SOMFAI 1968, 88.) Jelentősek továbbá NAGY J. JÓZSEF kutatásai is (1977). Tanulmányában a szerző négy mintából (15--15 ezer szövegszó alapján) ad összegző képet a 8--10 éves (3--4. osztályos) tanulók szókincsének gyakorisági jellemzőiről. A longitudinális vizsgálat nem állapotot elemez, hanem egy folyamat eredményét vizsgálja. A szóhasználat gyakorisági jellemzőit tekintve NAGY J. JÓZSEF a gyerekek szóhasználatában ellentmondást lát abban, hogy a tanulók szókincsük jelentős részét igen ritkán, egy kis részét viszont igen gyakran használják; továbbá, hogy szövegalkotásukban nagyon "szűk szókincsbázisból" merítenek. E negatív jelenségen túl módszertani hibák feltárására is vállalkozik.

Egy szókincsvizsgálat "melléktermékéből" újszerű munkával jelentkezett CZAHESZ ERZSÉBET. Az általános iskola 1--3. osztályának tankönyveit (13 tankönyv + 2 munkafüzet), illetve azok szóanyagát vizsgálta (CZAHESZ 1979). A "pedagógiai célú, speciális szókincsstatisztika" (pontosabban: szókészlet-statisztika) a gyakorisági eloszlás mellett az egyes tantárgyak 50 leggyakoribb szavát is közli, végül terjedelmes -- kissé nehézkes használatú -- "konkordancia szótár" mutatja meg az egyes szavak (lexémák) előfordulási számát és helyét. A kiadvány használhatóságát ma már csökkenti, hogy az adatok a régi tankönyvekre vonatkoznak. Nagy kár, hogy nem készültek hasonló kimutatások a felső tagozatos tankönyvekről. (A feldolgozás néhány vonatkozásban eltér a miénktől, így adatait nem tudjuk mindenütt felhasználni.)

Saját vizsgálatunkból előbb az anyag mennyiségi jellemzőit mutatjuk be. A tíz osztály 291 tanulójának írásbeli fogalmazása (F) összesen 33.600 szövegszót (Sz), ill. 5.010 lexémát (L) tartalmaz. A kötetlen be-

szélgetések (B) szóállománya¹ kevesebb: 28.010 szövegszó, ill. 3.363 lexéma.

Előfordulás	Fogalmazások			Beszélgetések		
	L db	%	Kum. %	L db	%	Kum. %
1	2.754	54,97	54,97	1.860	55,31	55,31
2	754	15,05	70,02	507	15,08	70,39
3	369	7,37	77,39	246	7,31	77,70
4	235	4,69	82,09	136	4,04	81,74
5	143	2,85	84,94	104	3,09	84,83
1--10	4.570	91,40	91,40	3.072	91,35	91,35
11--20	204	4,07	95,47	129	3,84	95,19
21--30	74	1,48	96,96	45	1,34	96,53
31--40	42	0,84	97,79	21	0,62	97,15
41--50	25	0,50	98,29	16	0,48	97,63
51--60	13	0,26	98,53	10	0,30	97,93
61--70	13	0,26	98,81	10	0,30	98,23
71--80	8	0,16	98,87	2	0,06	98,29
81--90	6	0,12	99,09	5	0,15	98,44
91--100	4	0,08	99,17	5	0,15	98,59
101--200	26	0,52	99,69	23	0,68	99,27
201--300	4	0,08	99,77	11	0,33	99,60
301--400	5	0,10	99,87	2	0,06	99,66
401--500	1	0,02	99,89	5	0,15	99,81
501--1000	4	0,08	99,97	5	0,15	99,96
1001--	2	0,04	100,01	2	0,06	100,02

¹ Sajnos a 7. és a 8. jelzésű osztályokból a kötetlen beszélgetések anyagát nem kaptuk meg. Így a B anyagból ezek hiányoznak.

A táblázatból kitűnik, hogy az eléggé terjedelmes anyag kevés lexémából épül fel. A szövegszóknek mindössze a 14,91 %-a (F), ill. a 12,01 %-a (B) önálló szótári szó. A tanulók tehát látszólag kis terjedelmű "szótárból" válogatnak. Hasonló eredményre jutott NAGY J. JÓZSEF is (1981, 46).

Az állomány másik jellemző tulajdonsága az egyes lexémák rendkívül eltérő gyakorisága. Míg a jeltípusok fele csak egyszer fordul elő, addig néhányuk igen nagy produktivitást mutat. Az egyszeri előfordulások (F: 54,97; B: 55,31) a szövegszóknek csak igen kis hányadát teszik ki (F: 8,20 és B: 6,64 %). A tanulók nagyon gazdaságtalanul használják szókincsüket, hisz felét csupán véletlenszerűen (egyszer), további negyedét pedig ritkán (2--3 alkalommal) veszik elő.

Hasonló gondolatok a tankönyvek szókészletével kapcsolatban is felmerültek: "a szavaknak 40,14 %-a csak egyszer fordul elő a corpusban. Más nyelvstatisztikai vizsgálatokból ismeretes, (...), hogy a szavaknak mintegy fele csak egyszer fordul elő. Itt a szöveg speciális tanszöveg. Kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy a szavak 40 %-ának jelentése, árnyalatai és szemantikai-fogalmi kapcsolatai nem lehetnek tisztázottak. A tanulóknak még arra sincsen megfelelő alkalmuk, hogy az adott szót bármilyen szinten elsajátítsák." (CZAHESZ 1979, 19).

A fenti megállapítások pedagógiai jogosságát nem vitatjuk. Statisztikai szempontból azonban bizonyos megszorításokat kell tennünk. Objektív, szövegstatisztikai törvényszerűség, hogy minél hosszabb a szöveg (több a szövegszó), annál nagyobb az egyes lexémák előfordulása (N/L); annál kisebb arányú az új lexémák megjelenése ($L \% = L$ az Sz százalékában). Mindkét tulajdonság tendenciajellegű, aszimmetrikus eloszlású (függ a korpusz összetételétől, természetétől, tejedelmétől). Csak ezek figyelembevételével lehet az adatokat összevetni. Ilyenformán a fogalmazások **elemismétlődését** (6,71: egy lexéma átlagosan ennyiszor ismétlődik a fogalmazásokban), ill. **szótárát** ($L \%$) jónak minősíthetjük. A beszélgetések hasonló mutatói jóval alacsonyabbak. Ezt azonban csak NAGY J. és KESZLER adataival érdemes összevetni. Az előbbi részadatai (vö. i. m. 39; A = 15,9 %; B = 13,94 % -- 15.000 szövegszóra) a miénkhez hasonló eredményt mutat. A KESZLER B. átlaga azért olyan magas, mert jóval kisebb anyagot vizsgál, s a szövegek minőségükben alaposan különböznek a miénktől (vö. KESZLER

1983, 164--65). Úgy tűnik, hogy a terjedelemhez, valamint a tanulók életkori sajátosságaihoz képest az eredmény nem minősül rossznak.

A minta terjedelmének csökkenésével az egyszeri előfordulások száma nő, és fordítva: kisebb szövegben kisebb a lexémák ismétlődésének lehetősége. Ezzel szemben néhány lexéma igen gyakran előfordul. Ez ugyancsak objektív törvényszerűség. A szövegyakorisági vizsgálatok szerint egy adott mintában a lexémák aszimmetrikus J alakú eloszlást mutatnak. (Yule-féle eloszlás, vö. NAGY 1972, 71.) Esetünkben a mellékelt grafikonon látható képet kapjuk.

A fogalmazásokban a lexémák 54,97 %-a fordul elő egyszer, a beszélgetésekben az 55,31 %-uk. (Összevetésül: CZAHESZ: 40,13; NAGY J.: 50,43.)

Az egyszeri előfordulások nagy száma a szöveg stílusát is minősíti. Minél "gazdagabb a szöveg egyedi szavakban, annál kisebb egy lexikai egység előrejelezhetősége, annál magávalragadóbb a szöveg. ... Az egyediség magas fokáról tanúskodik, hogy az író gondosan válogatta meg a kifejezéseket, az alacsony fokú egyediség a megnyilatkozás spontaneitására, a szóhasználat aszimmetriájára vall, s arra, hogy a szövegminőség nagyban függ a közölt gondolati tartalomtól" (MISTRİK 1973, 465). A szövegnek erre a tulajdonságára az ún. **különlegességi index** mutat rá. Ezt a következő képlet szerint szokás kifejezni:

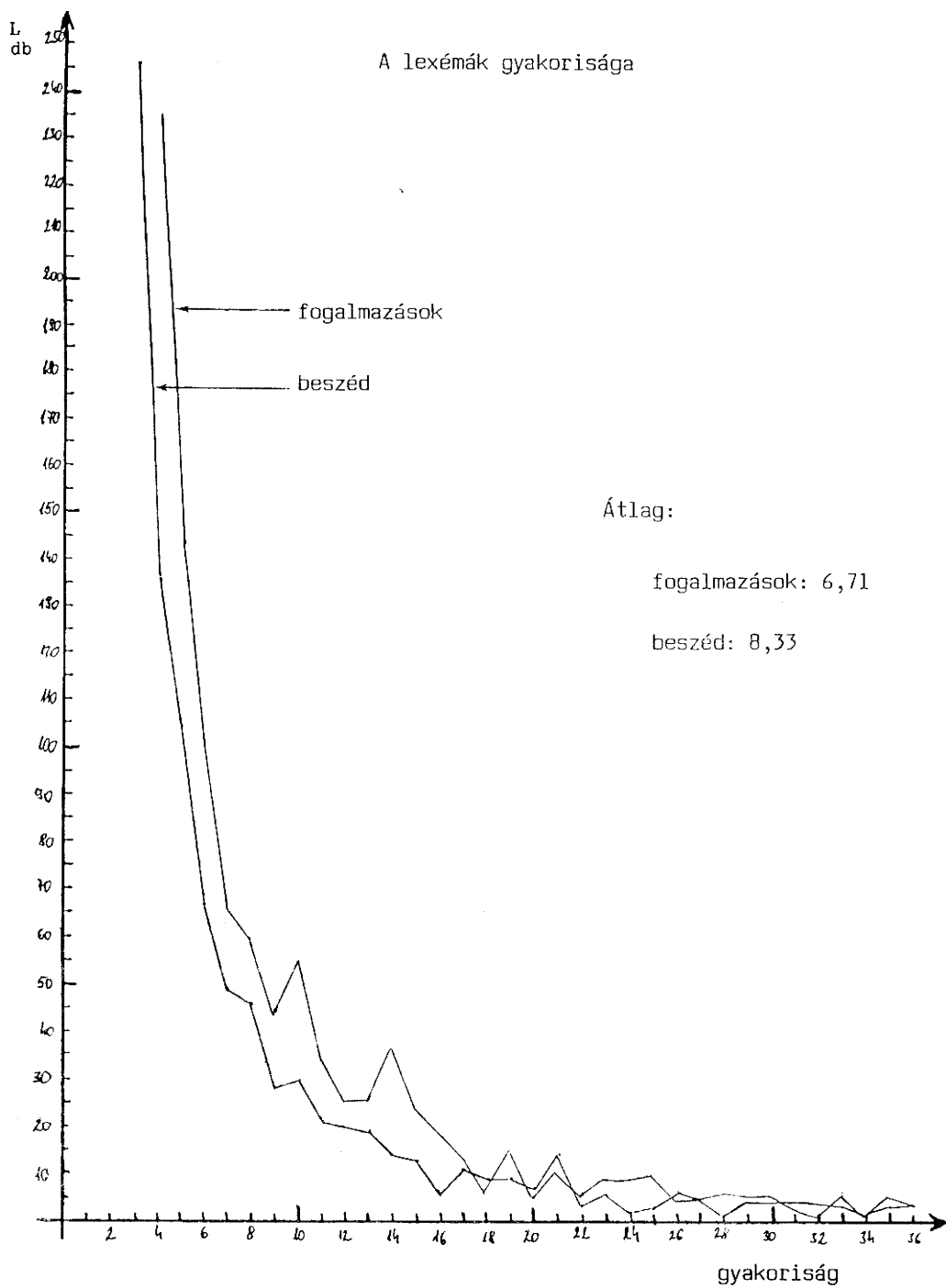
$$I_e = \frac{20Lf_1}{N},$$

ahol az Lf_1 az egyszeri előfordulások száma, az N pedig a szövegszóké. Az index értéke a fogalmazásokban 1,64, a beszélgetésekben 1,33. (Összevetésül: Nagy J. :1,10; Eldrige 1,49; Tóth Á.: 2,93, Keszler: 2,35; 1. NAGY J. 1977, SZENDE 1968, ANTAL 1959; KESZLER 1983.)

Ezzel a mutatóval van összefüggésben a **valószínűségi index**. Ez azt mutatja meg, hogy a szavak előfordulásának mekkora a valószínűsége. Kiszámítása:

$$p = 100 - \frac{100 Lf_1}{N}$$

Az értékek: $F = 91,80 \%$; $B = 93,36 \%$ (Nagy J.: 94,49; Czahesz: 96,93;

Eldrige: 93,24; Keszler: 88,23; Tóth Á.: 85,31). A mutatók itt is közepes teljesítményt jeleznek. Az eltérés -- a minták terjedelmi és minőségi eltéréseit is számítva -- reális és megnyugtató.

GUIRAUD s nyomán ZSILKA, SZENDE és mások hangsúlyozzák, hogy "a szóanyagot két specifikum jellemzi, gazdagsága és gazdaságossága (dispersion és concentration)" (SZENDE 1968, 189.) Az előbbiről a második táblázat már közölt adatokat. Az iterációs (ismétlődési) index (N/L) ugyanis a szógazdaságra is fényt vet: minél kisebb az ismétlődés, annál gazdagabb a szöveg. (Ezt már korábban minősítettük.)

A gazdaságosság (koncentráció) kiszámítása a számok közül átvezet bennünket a konkrét szavak világába. Ehhez ugyanis gyakorisági listára van szükség. Általában az első 15 tartalmas szó, valamint a szövegszók hányadosát szokták figyelembe venni. Nagyobb mintából azonban több szót kell számítanunk¹, különben irreális értéket kapunk. A szöveg terjedelmének arányában, a fogalmazásokban az 50, a beszélgetésekben a 40 leggyakoribb tartalmas szót² vettük alapul.

I _g értékek: F: 0,245	Összevetésül: Tamási Á.: ³ 0,142
B: 0,291	0,1763
	Keszler B.: 0,1875

Ez azt jelenti, hogy a fogalmazások 24,5, a beszélgetések 29,1 %-át a gyakran használt szavak alkotják. Az értékek a korábbi megállapításainkat támasztják alá.

A felhasznált szavak gyakorisági rendje részben a várt képet mutatja. A listák elején itt is a szokásos tartalmatlan, ill. általános tartalmú szavak szerepelnek. Érdekességképpen nézzük meg a 30 leggyakoribb szó rangját -- összehasonlítva más listákkal⁴.

¹ Hasonló eljárást ajánl NAGY FERENC is (1980, 25).

² Nem tartalmas szónak a névelőket és a valódi kötőszókat vettük. (vö. DEME 1971, 244).

³ Vö. NAGY 1980, 25.

⁴ Tk. = Czahesz E. adatai alapján általunk felállított sorrend; Gy_{SZ} = Füredi Mihály adatai a készülő gyakorisági szótár szépirodalmi anyagából (vö. FÜREDI 1983).

Sorszám	Lexéma	F	B	Tk.	Gy _{sz}
1.	a	1	1	-	1
2.	és	2	2	1	2
3.	hogy	4	3	6	4
4.	az (mut.nm.)	3	5	-	6
5.	is	7	4	4	7
6.	van	6	6	3	5
7.	nem	8	9	7	3
8.	egy (névelő)	5	14	-	9
9.	én	11	8	46	x
10.	az (névelő)	15	7	-	11
11.	nagyon	10	16	17	x
12.	mert	19	11	17	x
13.	már	12	19	11	13
14.	akkor	29	10	x	x
15.	de	9	31	22	8
16.	még	18	22	24	16
17.	van (segédige)	14	29	-	10
18.	ez	20	23	-	20
19.	jó	22	21	34	x
20.	mond	23	25	19	15
21.	sok	21	30	13	x
22.	neki	35	17	x	x
23.	amikor	17	36	x	x
24.	mikor	16	46	x	x
25.	tud	37	26	x	17
26.	ott	26	40	62	x
27.	csak	28	47	20	12
28.	kell	34	43	30	x
29.	mi (szem.nm.)	39	42	-	x
30.	el	30	52	-	x

A szavak sorrendje (rangja) gyakorisági listákon

--: hiányzik

x: nincs az első 50 szó között

A leggyakoribb lexémák tehát a névelők, néhány kötőszó, a létige, a mutató névmás, a határozószók. Közülük több funkciótlanul, beszéd-töltékként is szerepel (és, már, én stb.). Az írásban és a beszédben használt szavak közötti különbség igazán a lista későbbi részéből derül ki. Ott nem ritka a 20, 50, sőt 100 vagy még nagyobb "rangbeli" eltérés (l. a függelék).

Tömören jellemezhetjük -- mintegy az eddigiek összefoglalásaként -- a tanulók által használt **lexémák aktivitását**, ha a gyakorisági lista egyes tagjait tízes csoportokba osztjuk: előbb a lista elejéről kezdve, vagyis csökkenő gyakoriság szerint (I. A--E osztályok¹), majd a lista végéről indulva visszafelé (növekvő gyakoriság szerint, I--V. osztályok²).

Növekvő gyakoriság szerint (1 → 50)				Csökkenő gyakoriság szerint (2874 → 83)			
Gyak. oszt.	Sz db	%	Kum.%	gyak. oszt.	Sz db	%	Kum.%
I.	9.501	28,28	28,28	A	8.230	24,49	24,49
II.	2.907	8,65	36,93	B	2.414	7,18	31,67
III.	1.851	5,51	42,44	C	1.623	4,83	36,50
IV.	1.519	4,52	46,96	D	1.145	3,41	39,91
V.	1.149	3,42	50,38	E	1.011	3,01	42,92

A szövegszók megoszlása a lexémák gyakorisága szerint (F)

¹ Az A osztályt a 10 leggyakoribb lexéma alkotja, a B-t a 11-20. leggyakoribb stb. (Elvileg itt a leggyakoribb **előfordulásokról** van szó, de ezeket csak 1--1 lexéma képviseli.

² Az I. osztályba a legritkábban (1-szer, 2-szer... 10-szer) előforduló lexémák tartoznak, a II.-ba a 11-20-szor előfordulók stb.

Az I--V. osztályok képviselik a ritkábban, az A--E a gyakrabban előforduló lexémákat. Minél magasabbak a bal oldali (főleg az első oszt.) értékei, a szöveg annál választékosabb, változatosabb, szerzője annál jobban élt a választás, a szinonimák adta lehetőséggel. Minél magasabbak a jobb oldali adatok, a szöveg annál gazdaságosabb, tematikailag annál kötöttebb. Az írott nyelvre feltehetőleg a bal, a beszédre a jobb oldali értékeknek a magasabb aránya jellemző.

A fenti adatokat tömörebben fejezik ki az egyes osztályokbeli mutatók különbségei.

I.--A	+ 3,79	- 4,98
II.--B	+ 1,47	- 4,21
III.--C	+ 0,68	- 4,37
IV.--D	+ 1,11	- 1,54
V.--E	+ 0,41	- 0,86

I.--V. -- A--E	+ 7,46 %	- 15,96 %
----------------	----------	-----------

Fogalmazások Beszélgetések

Ez azt mutatja, hogy a tanulók szóbeli megnyilatkozásaikban a/ jóval egyenletesebb eloszlásban használják szókincsük egyes elemeit; b/ jobban kötötte őket a téma, korlátozottabb a szóválasztás lehetősége; c/ kevésbé igényesen, változatosan fejezték ki magukat. Írásbeli nyelvhasználatuk arról tanúskodik, hogy a gyakran ismétlődő elemek monotoniját kioltják a jelentős számú, de kis frekvenciájú szavak. A fogalmazástanításban és a (szóbeli) kifejezőképesség fejlesztésében a cél a bal oldali (különösen az I. osztálybeli) értékek növelése. Mindenféle szókincsgyarapítás (pontosabban: -gyarapodás) az I. osztályon keresztül történhet.

A felhasznált szókincs **tematikai szempontból** is érdekes. Bármennyire is kötetlen a téma, a "Velem történt" cím predestinálja a műfajt: egy történet **elbeszélése**. Emlékeikben kutatva a tanulók valamilyen nyári kalandot, ünnepet, balesetet stb., mindenesetre "rendkívüli eseményt" idéztek föl. Ez tükröződik a felhasznált szavak tematikai csoportosulásán. Az

így körvonalazódó csoportok fényt vetnek arra, hogy az aktivizált szókincs mekkora része szolgálja közvetlenül a téma kifejtését, illetve fordítva: a téma kifejtése milyen arányban kíván specifikus szavakat; továbbá, hogy milyen témacsoportok szerint rendeződnek a szavak.

A fogalmazások zöme nyári eseményt elevenít föl. Az összes lexémának csak mintegy negyede (27,28 %) segíti közvetlenül a téma kifejtését. (Ezeket nevezzük itt témaszóknak.) Közülük a legtöbb (a témaszók 22,2 %-a) valamilyen negatív élmény kifejezője (megijed, eltörik, vakbél, sírva, csúnya stb.). A kirándulás (16,3 %), a játék (20 %) és a hobbi (10,5 %) szavai elsősorban a nyárhoz, szünidőhöz kötődnek, jelezvén a gyerekek fő élményforrását. Együttesen a témaszóknak közel a felét teszik ki (46,8 %). A jelentősebbnek tartott témák között a közösségi (3 %) és az iskolai életet (3,4 %) kevesebb szó képviseli.

A kötetlen beszélgetésekben más témakörök rajzolódnak ki. Itt a legtöbb jellemző szó az iskolai élettel, a tanulással, a pályaválasztással kapcsolatban hangzott el (26,3 %), ezt követi a családi ünnepek "szókészlete" (télapó, karácsony: 19,55 %), majd a szórakozás (15,66 %) és a gyerekek élete (14,9 %) következik.

A szöveg témáját nemcsak a témaszók fejthetik ki. (Pl. Juhász Gy. Milyen volt... c. versének témája a témaszókból aligha áll össze.) Mégis úgy véljük, a témaszók jelenléte, aránya jellemző a szövegre.

Úgy látszik, hogy a tanulók szókincsének beszédben és írásban ugyanakkora részét teszik ki a témaszók (B: 27,53 %; F: 27,28 %). A szóhasználatban némileg más a helyzet. Fogalmazásban egy témaszóra 1,83 előfordulás esik, beszédben 2,29. Ez azt jelenti, hogy az előbbiben a szöveg-szóknak valamivel kevesebb, az utóbbiban valamivel több mint 7,5 %-át teszik ki a témaszók. Ez -- GUIRAUD 9 %-os adatához képest (vö. J. SOLTÉSZ 1963) -- még elfogadható.

Befejezésül néhány szó a szövegek terjedelméről. Az egyes fogalmazások átlagosan 115,46¹ szövegszót tartalmaznak. Ez az adat ugyan elmarad B. FEJES KATALIN leghosszabb fogalmazásainak szószámától (vö: i. m. 112) -- az elbeszélés műfajában ez 131,66 --, viszont jóval fölötte van az ot-

¹ A táblázatban 118,14 szerepel, de ez a "többlet" a kerekítések eredménye.

tani 90,4-es átlagnak¹. A fogalmazások hosszával tehát elégedettek lehetünk.

A fentiek alapján elmondhatjuk tehát -- szemben egy sereg borúlátó nyilatkozattal --, hogy e (zömmel városi) tanulók szókincse **mennyiségi szempontból életkoruknak megfelelő**. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy gyarapítására nem kell különösebb figyelmet fordítani. Épp ellenkezőleg. A szókincsgyarapodás az általános iskola 8 éve alatt igen dinamikus. Különösen az, feltehetően, az első és a hatodik osztály (6. és 12. év) körül. Persze nemcsak az új tantárgyak, hanem a régiek új témakörei, egyre szakszerűbb kifejezést igénylő követelményei is mintegy rákényszerítik a gyerekeket szókincsük bővítésére. Ez azonban nem spontán jelenség. Tanárnak és tankönyvnek egyaránt segítenie kell a tanulót ebben.

Eléggé elterjedt nézet szerint a gyerekek fogalmazása, beszéde szürke, jellegtelen, egyénietlen. A vizsgálat eredményeiből arra következtethetünk, hogy ez nem szókincsük **terjedelméből** (nem is összetételéből), hanem **mélységéből** következik. (Meggyőződésünk, hogy ma a gyerekek gazdagabb szókincssel rendelkeznek, mint pl. 3--4 évtizeddel ezelőtt.) A szókincs mélységén (ill. sekélységén) azt értjük, hogy a tanulók nincsenek eléggé tisztában a szavak jelentésszerkezetével -- néha az alapjelentések sem eléggé világosak -- és a stílusárnyalatokkal. Mindez erősen korlátozza a választás és a használhatóság lehetőségeit.

Itt egy megjegyzést kell tennünk: mi egy **korosztály** szókincsét vizsgáltuk. Az egyének szókincsére csak becsléseink vannak. Ezek azt mutatják, hogy rendkívül nagy eltérés van az **egyes tanulók szókincsének** terjedelmében. A feladatok jelentős részének ennek javítására kell irányulnia. (Erre a dolgozat későbbi fejezeteiben még visszatérünk.)

De a szürkeség is következmény. Eredője a gyerekek kifejezőképességével szemben támasztott követelmények elégtelensége, az ingerszegény nyelvi környezet. Nagy feladat hárul a családra, az iskolára (tanárra és tankönyvre) és az ifjúsági sajtóra.

¹ Ez az adat B. FEJES KATALINnál nem szerepel, de a 109. és a 112. lapok táblázatai alapján kiszámíthatók.

Az anyanyelv számára azonban sokkal nehezebb a megtanítandó szókincset kijelölni -- mind mennyiségi, mind minőségi szempontból --, mint az idegen nyelvek esetében. Nagyon körültekintő tervezésre van szükség. Föl kell tárunk részletekbe menően a jelen állapotot, ezt szembesítenünk kell az (iskola közvetítette) társadalmi elvárásokkal. Ezután lehetséges egy olyan szóállomány körvonalazása, melyet optimális körülmények között egy 14 éves tanuló birtokba vehet (ezt nevezhetnénk ideális lexikának). Így világossá válna nemcsak a taktika, hanem a stratégia is. Ennek ismeretében a szókincs fejlesztésére irányuló feladatok is jóval célirányosabbak lehetnének.

Végezetül: az ideális lexika ismeretében összeállítható lenne egy olyan **iskolai szótár**, mely speciálisan a 10--14 éves tanulók értelmi szintjének és igényeinek megfelelően tárgyalná a szükséges lexémák fontosabb jelentéstani és grammatikai adatait. Ez nagy segítséget nyújtana az egyes tárgyak oktatásában, a tanulók otthoni munkájában, a szókincs-fejlesztésben stb.

Összefoglaló táblázatok

Isk. Osztt.	L db	L %	Sz.db	Sz. %	Relatív gyak.
1.	1207	24,09	3726	11,09	3,09
2.	1005	20,06	3045	9,06	3,03
3.	992	19,80	3105	9,24	3,13
4.	1030	20,56	3125	9,30	3,03
5.	952	19,00	2858	8,51	3,00
6.	979	19,54	2994	8,91	3,06
7.	1066	21,28	3362	10,01	3,15
8.	1332	26,59	4074	12,13	3,06
9.	1135	22,65	3552	10,57	3,14
10.	1198	23,91	3759	11,19	3,14
Össz.	5010		33600		

A lexémák és a szövegszók megoszlása osztályonként (F)

Isk. oszt.	L db	L %	Sz.db	Sz. %	Relatív gyak.
1.	851	25,30	3769	13,46	4,43
2.	881	26,17	3994	14,26	4,53
3.	862	25,69	4418	15,77	5,13
4.	824	24,50	4217	15,06	5,11
5.	487	14,48	1718	6,13	3,53
6.	607	18,05	2784	9,94	4,59
9.	924	27,46	4768	17,02	5,16
10.	510	15,17	2342	8,36	4,59
Össz.	3363		28010		

A lexémák és a szövegszók megoszlása osztályonként (B)

L. a 25. lap lábjegyzetét

Isk. oszt.	létszám	L/fő	Sz/fő	N/L
1.	27	44,70	138,00	3,087
2.	26	38,65	117,12	3,030
3.	29	34,21	107,07	3,130
4.	29	35,52	107,76	3,034
5.	29	32,83	98,55	3,002
6.	32	30,59	93,56	3,059
7.	19	56,11	176,95	3,154
8.	32	41,63	127,31	3,058
9.	34	33,38	104,47	3,130
10.	34	35,24	110,56	3,137
Össz.	291	38,29	118,14	3,085

Az egy főre eső lexéma- és szövegszóátlag (F)

Isk. oszt.	létszám	L/fő	Sz/fő	N/L
1.	27	31,52	139,59	4,429
2.	26	33,88	153,62	4,534
3.	29	29,72	152,34	5,126
4.	29	28,41	145,41	5,118
5.	29	16,79	59,24	3,528
6.	32	18,97	87,00	4,586
9.	34	27,18	140,24	5,160
10.	34	15,00	68,88	4,592
Össz.	240	23,33	106,67	4,634

Az egy főre eső lexéma- és szövegszóátlag (B)

III. A SZÓFAJOK GYAKORISÁGI VIZSGÁLATA

Valamely szöveg szóállományának fontos jellemzője lehet, hogy lexémái és szövegszói (szóelőfordulásai) milyen szófaji arányokban jelentkeznek, s ezekből az arányokból, valamint a kiszámítható indexekből -- egyéb adatok figyelembevételével -- a szöveg jellegére, illetőleg a szövegalkotás (beszédkészség) fejlettségére lehet következtetni.

Anyagunkat: a dolgozatok és a kötetlen beszélgetések szavait ezért szófajilag is vizsgáltuk. Szövegszónak minősítettünk minden olyan egységet, amely szóköztől szóközig terjed (így az igekötők közül csak a különírtakat - az effajta kvantitatív vizsgálatok gyakorlata szerint járva el -- (de természetesen külön szóként kezeltük a kötőjellel kapcsolt - e simuló kérdőszót is.)

A szó és a szóalak megkülönböztetésében részben az ÉKsz. megoldásait követtük, vagyis pl. az az, ez mutató névmás és egyéb névmások ragos formái közül azokat tekintettük lexikalizálódott egységeknek, amelyeket

az ÉKsz. is külön szócikkben tárgyal (akként, akkor, ekkor, mikor, néhányszor stb.), a "névutószerű"-nek nevezett szavakat (pl. az együtt "névutószerű használatban") névutónak minősítettük; másrészt a GySz. gyűjtési utasításában foglaltak szerint az igeneveket, a -hat v. -het képzős igéket, a kicsinyítő-becéző képzős, a -nyi, -ék, -ható v. -hető stb. képzős névszokat külön lexémaként szerepeltettük.

A szavak szófaji minősítésében a vizsgált mondatban betöltött szófaji szerepet vettük figyelembe. (Vö. KESZLER B. 1983, 717.) Kötőszónak csak az ún. valódi kötőszokat minősítettük, a vonatkozó névmásokat és a vonatkozó határozószokat kötőszói szerepükben névmásnak, illetőleg határozószónak kódoltuk. Segédigének minősítettük az ún. összetett igealakok fog, volna (el fog menni, láttam volna stb.) elemei mellett a névszói-igei állítmányok igei tagjait is (okos volt, éhes vagyok stb.) azon az alapon, hogy (az igének) "sajátos válfaja a segédige, amely a nem igei állítmánynak igésítő eleme, azaz állítmányi szerepre alkalmas formáját segít megalkotni; illetőleg modális mellékmozzanatokat fejez ki egy tartalmas jelentésű főige mellett". (DEME L. 1976,125.)

A gépi feldolgozás a lexémák és a szövegszók gyakorisági adatait is megadta, így tehát kiszámíthatók voltak bizonyos mutatók, s egyébként is fontos mindkét adatsor, ugyanis "Nagy különbség van az egyes szófajok állományi (lexikális) és használatbeli gyakoriságában. Éles ellentétet találunk a főnevek, az igék, a névmások, a névelők, a kötőszók, a módosítószók, a határozószók kétféle gyakoriságában." (NAGY F. 1980, 35.)

A következőkben ismertetjük, milyen szófaji alapszortokat különböztettünk meg (közöljük előttük a használt kódszámokat is, ugyanis a táblázatokban ezek jelzik a megfelelő oszlopokat, s így kereshetők meg az adatok). A kapocccsal összevont részek a szófaji csoportok. De a szófaji alcsoportok ettől eltérő módon is egyesíthetők nagyobb csoportokba, ezért adataink többféle vizsgálati eredménnyel is összevethetők. A szófaji rendszerünkbe be nem sorolható egységek jelzései is megtalálhatók a táblázatban (0, 8, 9, 99-es számok).

1.	0	idegen szöveg szava
	1	mondatszó
	8	eltorzított szóalak
	9	szónál kisebb nyelvi egység
2.	10	ige
	11	segédige
3.	12	főnévi igenév
	13	melléknévi igenév
	16	határozói igenév
4.	20	köznév, konkrét
	21	köznév, elvont
	22	személynév
	23	földrajzi név
	24	állatnév
	29	egyéb tulajdonnév
5.	30	melléknév
	37	névutó-melléknév
6.	40	tőszámnév
	41	sorszámnév
	42	törtszámnév
	43	határozatlan számnév
7.	50	személyes névmás
	51	birtokos névmás
	52	visszaható névmás
	53	kölcsönös névmás
	54	mutató névmás
	55	kérdő névmás
	56	visszaható névmás

	57	határozatlan névmás
	58	általános névmás
8.	60	valóságos határozószó, határozott fogalmi tartalmú
	61	valóságos határozószó, névmási tartalmú
	62	módosítószó (nem mondat értékű)
	63	igekötő (elváló)
9.	70	névutó
10.	80	határozott névelő
	81	határozatlan névelő
11.	91	mellérendelő kötőszó
	92	alárendelő kötőszó
12.	99	több szóból álló rövidítés

A táblázatokból több jellemző vonás leolvasható: A szófaji csoportok közül -- egy osztály, az 5. számmal jelzett kivétellel -- a főnév **lexikális** gyakorisága a legmagasabb mind az írott, mind a beszélt anyagban. (I. sz. táblázat.) A szófajok szerinti bontásban már nem ilyen (szinte zavartalanul egységes) a kép: a dolgozatok szövegeit nézve nyolc osztályban az igék, két osztályban a konkrét főnevek lexikális gyakorisága a legmagasabb, a kötetlen beszélgetések között hat osztályban a konkrét főnevek lexikális gyakorisága, két osztályban az igéé a legmagasabb értékű (II. sz. táblázat).

A III. sz. táblázat adatai szerint jól megfigyelhető különbség van az írott és a beszélt anyag **használatbeli** gyakoriságában.

Az írott anyagban az igék gyakorisága 19,270-22,471 % között mozog (összesítve az osztályokét 21,177 %), a beszéltben alacsonyabb: 14,376-19,439; összesítve 16,037%, ebből a "csökkenésből" azonban önmagában nem lehet semmiféle következtetést levonni, mivel nem azzal áll összefüggésben, hogy a mondat egységek szerkesztettebbé váltak volna, azaz nem a konkrét főnevek, melléknevek aránya növekszik, sőt: némileg az is csökken

(az írott anyagban a főnevek 10,666-17,098, összesen 13,216 %, a melléknevek 2,443-4,776, összesítve 4,071 % előfordulásúak), ellenben a beszélt anyagban feltűnően nagyobb a kötőszók, a névmások, a határozószók %-os aránya, ez utóbbiak közül sok töltelékelemként, funkció nélkül jelentkezik a beszédben. A kötőszók számának növekedése pedig a mellérendelő tagmondatok szükségtelen halmozásából adódik. (L. a III. sz. táblázat 50--58-as, 60--61-es és 91--92-es oszlopait.)

Az általunk használt szófaji bontás szerint a használatbeli gyakoriságban minden osztályban az ige vezet (III. sz. táblázat, 10. sz. oszlop). Ezt a helyzetet az írott anyagban akkor is megtartja, ha olyan rendszerezésben vizsgáljuk adatainkat, mint a GySz.-ből bemutatott részlet teszi (FÜREDI M. 1983), a beszélt minta 8 osztályából azonban már csak háromban a leggyakoribb az ige, ötben a kötőszó vezet, nyilvánvalóan sokszor fölöslegesen használva, illetőleg mellérendelő tagmondatok "funkciótlan halmozása" folytán (vö. NAGY J.J. 1978, 193). A köznévv az írott szövegek mindegyikében a második helyen áll, a beszélt szövegekben jóval lejjebb csúszik, az igrén és a kötőszón kívül többnyire még a határozószó is megelőzi. A névelő, majd a melléknév követi sorban. Az írott szövegek szófaji gyakorisági sorrendje csaknem teljesen egyenletes képet nyújt (ige -- köznévv -- névelő -- határozószó -- kötőszó -- melléknév), a beszélt szövegekben ez a sorrend (mint látjuk) változó. (L. "A szófajok csökkenő gyakorisági sorrend szerint" c. táblázatot.)

Eredményeink nem mondanak ellent az eddigi vizsgálatoknak, így például az igrék részaránya nálunk kisebb, mint SUGÁRNÉ KÁDÁR JÚLIA (S. KÁDÁR J. 1970, 155.) nagycsoportos óvodások beszédének vizsgálatából nyert adataiban (ez igazolni látszik, hogy az életkorral csökken az igrék részaránya a főnévvel szemben), megegyezik, illetőleg egy kissé még magasabb is NAGY JÓZSEF 3-4. osztályosokkal kapcsolatos vizsgálatának eredményeinél (NAGY J.J. 1978, 192).

Beszélt szövegeinkben a névmások, a kötőszók használatának gyakorisága hasonlóképpen magas, mint NAGY J. JÓZSEF A/, B/ mintáiban (NAGY J. JÓZSEF 1978, 192-3).

A "felnőtt" szótári és szöveggyakorisági adatokkal egybevetve - KESZLER BORBÁLA táblázatával kombinálva (KESZLER B. 1983, 173) a következő kép alakul ki:

A szófajok csökkenő gyakorisági sorrend szerint (%-os adatok)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	GySz.
í r o t t										
ige	ige	ige	ige	ige	ige	ige	ige	ige	ige	köznév
20,886	21,485	23,035	20,678	23,381	22,920	23,624	20,992	22,332	23,610	22,026
köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	köznév	ige
19,463	19,120	19,459	20,068	20,064	20,014	17,048	19,593	20,103	19,191	17,67
névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	határozószó	névelő
12,376	11,728	11,694	12,388	13,931	12,864	12,377	13,209	13,799	11,951	11,76
határozószó	hsz.	hsz.	hsz.	hsz.	hsz.	hsz.	hsz.	hsz.	névelő	hsz.
10,470	10,348	11,598	11,075	10,990	11,689	11,276	11,049	11,715	11,685	7,62
kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	kötőszó	melléknév
10,461	10,053	9,472	8,597	9,485	9,689	9,402	9,501	9,885	9,342	6,99
melléknév	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	módosítószó
5,181	4,961	4,768	5,474	4,235	4,243	4,443	5,426	4,900	5,004	5,75

B e s z é l t

1.	2.	3.	4.	5.	6.	9.	10.
kötőszó	kötőszó	ige	ige	ige	köznév	kötőszó	kötőszó
16,742	16,650	20,141	17,595	18,044	19,021	20,387	19,770
hsz.	hsz.	köznév	kötőszó	köznév	ige	hsz.	hsz.
15,627	16,124	16,651	17,358	16,356	18,642	16,393	16,567
ige	ige	kötőszó	köznév	kötőszó	hsz.	ige	köznév
15,229	15,873	15,999	15,698	16,123	14,332	15,511	15,884
köznév	köznév	hsz.	hsz.	hsz.	kötőszó	köznév	ige
13,935	14,372	15,532	14,916	13,505	13,146	13,871	15,072
névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő	névelő
8,596	8,412	10,953	9,509	8,557	11,961	6,389	8,668
mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.	mellékn.
4,803	4,582	3,463	3,889	3,667	2,479	4,855	4,313

Szófaj	ÉrtSz.	Nagy F. Érte- kező p.	Nagy F. Nyelvj.	Szende T. Spontán b.	Keszler B. Spontán b.	<u>A általunk vizsgált anyag</u>			
						<u>Lexikális gyak.</u>		<u>Használati gy.</u>	
						írott	beszélt	írott	beszélt
Ige	25,70	10,20	19,48	13,83	17,48	28,4	23,1	22,258	17,001
Főnév	52,43	27,00	16,80	14,72	15,38	41,7	40,0	21,936	16,769
Főnévi									
igenév	-	1,20	1,79	1,62	1,64	5,6	8,3	1,873	2,771
Melléknév	10,13	14,50	5,75	7,95	6,43	9,3	9,9	4,849	4,089
Melléknévi									
igenév	-	2,20	0,30	1,13	0,27	1,2	0,6	0,229	0,086
Számnév	0,18	2,20	3,08	2,01	1,81	1,7	1,5	2,364	1,664
Névmás	0,47	8,50	11,83	15,11	15,39	1,5	1,8	5,441	10,360
V.hsz.	1,86	4,90	15,21	5,19	9,36	5,7	6,9	11,221	15,208
H.igenév	-	1,00	0,60	0,35	0,3	1,2	0,9	0,223	0,136
Módosítószó	-	5,30	5,86	10,38	4,85	0,7	1,1	4,103	2,853
Igekötő (elváló)	0,02	1,30	3,68	4,72	2,22	0,5	0,6	1,935	1,525
Névelő	0,00	10,40	7,65	11,19	7,17	0,1	0,1	12,605	9,091
Névutó	0,08	1,50	0,40	0,93	0,54	0,8	0,9	0,881	0,321
Kötőszó	0,11	9,80	7,55	10,52	12,33	0,8	1,0	9,622	17,180

A "felnőtt" adatokkal való egybevetés természetesen irreális, nemcsak a szövegek eltérő jellege, hanem a minták eltérő nagysága folytán is; inkább csak azért szükséges, hogy valami elképzelésünk legyen az általános gyakorlatról, valamint a fejlődés várható és elvárható irányáról.

A szövegek minőségét jól jellemzik a szófajok lexikális és használati gyakoriságának hányadosából, valamint az egyes szófajok egymáshoz viszonyított arányaiból létrehozott mutatók.

Az ismétlődési (iterációs) indexet (ZSILKA 1974, 22., NAGY 1980, 25., KESZLER B. 1983, 179.) úgy számítjuk ki, hogy a szövegszók (N) számát elosztjuk a lexémák (L) számával:

$$I_i = \frac{N}{L}$$

Ez az érték szófajonként nagyon különböző; a mi anyagunkban lényegesen magasabb, mint KESZLER BORBÁLÁnak a felnőttek kötetlen beszélgetéseiből nyert adataiban.

Jelentős különbségek vannak vizsgált korpuszunkban az írott és a beszélt anyag iterációs indexeiben:

	Keszler B.	Nagy J.*	Az általunk vizsgált anyag	
			Írott	Beszélt
Ige	4,28	6,15	7487:1421 = 5,2688	4770: 778 = 6,1311
Főnév	1,92	5,17	7313:2089 = 3,5007	4694:1344 = 3,4925
Főnévi igenév	1,56	2,40	629: 282 = 2,2304	776: 278 = 2,7913
Melléknév	2,31	5,11	1643: 465 = 3,5333	1145: 334 = 3,4281
Melléknévi igenév	1,3	3,75	77: 58 = 1,3275	24: 19 = 1,2631

* Nagy J. József az N/L hányadosát használati sűrűségnek nevezi. I.m.193.

Számnév	3,45	14,22	794: 85 = 9,3411	466: 50 = 9,3200
Névmás	35,13	45,28	2622: 76 = 34,5	2901: 59 = 49,1694
Valóságos határozószó	6,10	20,40	3769: 286 = 13,1783	4250: 232 = 18,3189
Határozói igenév	1,14	1,22	75: 62 = 1,2096	38: 31 = 1,2258
Módosítószó	25,45	-	1378: 36 = 38,2777	799: 38 = 21,0263
Igekötő (elváló)	6,13	-	650: 24 = 27,0833	724: 20 = 36,2000
Névelő	251,00	3927,0	4234: 2 = 2117	2532: 2 = 1266
Névutó	2,28	11,82	296: 39 = 7,58974	90: 31 = 2,9354
Kötőszó	33,20	132,52	3232: 41 = 78,8463	4811: 34 = 141,5

E mutató szerint az általunk vizsgált anyag egy árnyalattal fejlettebb képet mutat, mint NAGY J. JÓZSEF 8-10 éves tanulók beszédét jellemző mutatói, azaz kisebbek az 5. osztályosok iterációs indexei, jelezve, hogy kevesebb bennük az ismétlődés. Különösen jó eredménynek tartjuk, hogy mind az írott, mind a beszélt anyagunkban **lényegesen** kisebb arányú a főnevek ismétlődése, mint az igéké; a melléknevek iterációs indexe közelebb áll a felnőttkéhez, mint az alsó tagozatosokéhoz. Az írott és a beszélt szövegek nagy stiláris -- minőségi különbségét jelzi a határozószók és a kötőszók nagyon különböző mértékű ismétlődése: a beszélt szövegekben feltűnően nagyobbak az ismétlődési arányok.

Az e szófajokba tartozó szavak között vannak a legnagyobb gyakorisággal szereplő -- sokszor modorosán, töltelékszóként használatos -- lexémák. (A névelő iterációs indexe kevésbé jellemzi a szöveg minőségét, inkább csak terjedelmére mutat, mivel itt a lexémák száma állandó.)

Néhány fontosabb szófaj osztályonkénti iterációs indexét is kiszámoltuk:

	Írott szöveg	Beszélt szöveg
Ige		
1.	2,3393393	3,1304348
2.	2,4716981	3,43244324

3.	2,2647059	3,4137931
4.	2,0870968	3,4239631
5.	1,9970149	3,7926829
6.	2,6177606	3,6950355
7.	2,6324503	
8.	2,1948718	
9.	2,1753425	3,9518717
10.	2,4558011	3,2777778

Főnév

1.	1,9670588	2,0874126
2.	1,7526316	1,845481
3.	1,9553073	2,9181495
4.	2,6271777	2,6210526
5.	1,7724719	1,7022472
6.	1,6115288	2,8095238
7.	2,1565495	
8.	1,9353448	
9.	2,0555556	2,2040816
10.	1,9498747	2,1657143

Melléknév

1.	1,8557692	2,1547619
2.	1,0405405	2,2592593
3.	1,7619048	2,2835821
4.	2,25	2,2162162
5.	1,6351351	1,6153846
6.	1,5487805	2,2258065
7.	2,0985915	
8.	1,8571429	
9.	1,9772727	2,625
10.	1,7247706	2,2444444

Névmás

1.	5,3589744	11,558824
2.	4,6829268	12,358974

3.	4,2790698	5,5
4.	5,6666667	11,410256
5.	3,3589744	7,666667
6.	4,0277778	8,6551724
7.	5,5789474	
8.	5,9047619	
9.	4,53125	11,675
10.	5,6470588	7,3793103

Határozószó

1.	3,2773109	7,2716049
2.	3,3870968	7,4736842
3.	3,9130435	6,2291667
4.	3,5670103	7,1477273
5.	3,0784314	4,1428571
6.	3,1818182	5,7826087
7.	3,9072165	
8.	3,6290323	
9.	3,8878505	7,8787879
10.	3,697479	6,2580645

Kötőszó

1.	15,56	30,047619
2.	16,105263	30,227273
3.	16,3333333	35,35
4.	17,3125	40,6666667
5.	12,904762	14,578947
6.	15,263158	18,3
7.	17,5555556	
8.	18,428571	
9.	21,9375	51,052632
10.	21,9375	25,7222222

Az írott és a beszélt szövegek szófajonkénti ismétlődésének különbségei osztályonként is szemléletesen megmutatkoznak. Az osztályok közötti különbségek általában nem nagyok, csak a névmások és kötőszók, kisebb mértékben a határozószók használatában mutatkoznak az osztályok között nagy eltérések. Ebből azonban önmagában nem vonhatunk le következtetést a szövegalkotások minőségéről.

További mutatóink: a melléknév/főnév, főnév/ige, melléknév/ige aránya (vö. ZSILKA 1974, 73; NAGY J. J. 1980, 28) szintén a névszók, különösen a melléknevek kis számú előfordulását mutatja mintáinkban:

Melléknév/főnév	Főnév/ige	Melléknév/ige
Írott		
1643:7313 = 0,224668	7313:7487 = 0,976759	1643:7487 = 0,219447
Beszélt		
1145:4694 = 0,243928	4694:4770 = 0,98406	1145:4770 = 0,2400419

Melléknév/főnév	Főnév/ige	Melléknév/ige
Írott		
1. 193:636 = 0,303459	636:779 = 0,8164313	193:779 = 0,2477535
2. 151:666 = 0,226726	666:655 = 1,0167938	151:655 = 0,2305343
3. 148:700 = 0,2114258	700:716 = 0,9776536	148:716 = 0,20067039
4. 171:754 = 0,2267904	754:647 = 1,1653786	171:647 = 0,2642967
5. 121:631 = 0,1917591	631:669 = 0,9431988	121:669 = 0,1808669
6. 127:643 = 0,1975116	643:687 = 0,9359534	127:687 = 0,1848617
7. 149:675 = 0,2207407	675:795 = 0,8490466	149:795 = 0,1874213
8. 221:898 = 0,2461024	898:856 = 1,0490654	221:856 = 0,2581775
9. 174:777 = 0,2239382	777:794 = 0,9785894	174:794 = 0,2191435
10. 188:788 = 0,2385786	788:889 = 0,8863892	188:889 = 0,2114735

Beszélt		
1. 181:597 = 0,3126079	597:576 = 1,0364583	181:576 = 0,3142361
2. 183:633 = 0,2890995	633:635 = 0,9968503	183:635 = 0,2881889
3. 153:820 = 0,1865853	820:891 = 0,9203142	153:891 = 0,1717171
4. 164:747 = 0,2195448	747:743 = 1,0053835	164:743 = 0,2207267

5. 63:303 = 0,2079207	303:311 = 0,9742765	63:311 = 0,2025723
6. 69:531 = 0,1299435	531:521 = 1,0191938	69:521 = 0,1324376
9. 231:648 = 0,3377192	684:739 = 0,8768606	231:739 = 0,3125845
10. 101:379 = 0,2664907	379:345 = 0,0875706	101:345 = 0,2927536

Végül nem érdektelen, ha a leggyakoribb lexémákat összevetjük NAGY J. JÓZSEF adataival -- szófajonként csoportosítva (NAGY J. J. 1978, 194-200). Mindegyikből a tíz leggyakoribbat soroljuk fel, csökkenő gyakorisági sorrendben.

Nagy J.J.		Az általunk vizsgált anyag	
B	C	Kötetlen beszéd	Írott
Igék			
1. van	volt	van	van
2. volt	volt	szeret	megy
3. mond	megy	mond	van (segédige)
4. lesz	áll	tud	elmege
5. ad	elmege	van (segédige)	kell
6. kell	lát	szokik	jön
7. tud	kap	lehet	tud
8. megy	szeret	kell	játszik
9. lehet	vár	vesz	történik
10. sír	lesz	csinál	lát

Főnevek

1. fiú	nap	gyerek	nap
2. méz	tojás	ajándék	víz
3. fia	ház	Télapó	testvér
4. fa	forrás	Mikulás	óra
5. gyerek	húsvét	karácsony	anyuka
6. medve	tanya	szülő	nyár

7. anya	repülő	iskola	apuka
8. anyuka	istálló	csomag	bácsi
9. apa	víz	apuka	anyu
10. láb	bácsi	ember	néni

Melléknevek

1. nagy	szép	jó	jó
2. jó	jó	nagy	szép
3. kis	nagy	kicsi	kis
4. kicsi	kis	rossz	kicsi
5. egész	piros	biztos	gyors
6. könnyű	kedves	egész	fél
7. egyenlő	kicsi	nehéz	nyári
8. biztos	fehér	új	éves
9. irigy	hosszú	mai	rossz
10. többi	sárga	igaz	egész

Határozószók

1. akkor	nagyon	akkor	nagyon
2. itt	ott	nagyon	mikor
3. aztán	neki	neki	amikor
4. neki	jól	szerinte	után
5. ott	most	amikor	ott
6. így	mikor	azért	akkor
7. utána	majd	most	egyszer
8. úgy	először	ott	neki
9. nagyon	akkor	mindig	vele
10. ide	így	mikor	így

A tíz-tíz leggyakoribb ige, melléknév, határozószó között sok az egyezés a mintákban, a leggyakoribb főnevek körében már kevesebb: azokat jobban meghatározza a szövegtéma.

A határozószók között néhány igen gyakori lexéma (akkor, szerinte - szerintem alakban --, most stb.) sokszor szerepel töltelékszóként, kommunikatív funkció nélkül.

A viszonyszók magas gyakorisági értékeire és bizonyos viszonyszóknak (az a névelő, az és, hogy, de kötőszók) -- különösen a beszélt nyelvhasználatban megfigyelt -- nagyon gyakorlati előfordulására vonatkozólag el kellene fogadnunk KESZLER BORBÁLA magyarázatát, egyébként a mai adataink is hasonlóak, mint az ő vizsgálati eredményei. (KESZLER B. 1983, 176-7.) KESZLER BORBÁLA tanulmánya spontán beszédanyag grammatikai (azon belül szófaji, szöveggrammatikai) sajátosságait, szókincsét vizsgálja. Három feldolgozott szövege 10500 szövegszónyi terjedelmű, felnőtt, köznyelvi beszélőktől (egyetemi hallgatók, tanárok) ered. A tanulmány gyakorisági vizsgálatok elvégzésével, illetőleg néhány Deme-féle mutató szerinti feldolgozással szolgáltat összevetésre is alkalmas adatokat.

Névmásfajta	Keszler B.	Az általunk vizsgált korpusz ^x	
		Írott	Beszélt
Személyes n.	<u>én:</u> 98; <u>ő:</u> 52 <u>te:</u> 37	<u>én:</u> 314; <u>mi:</u> 107; <u>ő:</u> 66	<u>én:</u> 455; <u>mi:</u> 116 <u>ő:</u> 83
Visszaható n.		<u>maga:</u> 80;	
Mutató n.	<u>az:</u> 365; <u>ez:</u> 199; <u>ilyen:</u> 88 <u>olyan:</u> 69	<u>az:</u> 740; <u>ez:</u> 182; <u>olyan:</u> 57	<u>az:</u> 648; <u>olyan:</u> 226 <u>ez:</u> 215 <u>ilyen:</u> 206
Kérdő n.	<u>mi:</u> 121	<u>mi:</u> 75	

^x 50-nél gyakoribb adatok

Határozatlan n. valamely: 49 egyik: 101

Vonatkozó n. ami: 60 ami: 251; aki: 65

Általános n. mind/en/: 72 mindenki: 58 minden: 107

Mivel KESZLER BORBÁLA mintájának és az általunk vizsgált anyagoknak a terjedelme nem azonos, a számok itt nem sokat mondanak (a relatív -- %-os -- értékek összehasonlítása szemléletesebb volna), a lexémák jó részének egyezése azonban így is megállapítható. Az én személyes névmás kiemelkedően nagy száma mindkét mintánkban abból a nyelvhasználati hibából (sajátosságból?) ered, hogy a tanulók az értelmi kiemelés vagy érzelmi színezés nélküli helyzetekben is -- fölöslegesen -- használják. (Az 1. személyű előadásmódot a témák megszabják.)

A szófajok használatából kibontakozó kép tehát a következőkben foglalható össze:

Az 5. osztályos tanulók szövegalkotása mind az elbeszélő fogalmazásaikban, mind a kötetlen beszélgetéseikben követi azt a szokásrendet, amelyet a szófajok használatával kapcsolatban a társadalmi érintkezésben és az iskolai anyanyelvi nevelés eredményeként elsajátítottak.

Határozott különbség figyelhető meg a tanulók írott és beszélt megnyilatkozásai között: a fogalmazások rendezettebbek, fegyelmezettebbek, arányosabbak a szófaji mutatóik. Ez az iskolai munka eredménye, hiszen az írásosság elsajátítása -- és kezdeti fokon gyakorlata is -- szinte teljes egészében az iskolában folyik.

A lexémák gyakoriságát bemutató táblázatunk szerint (I--II. sz. táblázat) a főnévből van a legtöbb mintáinkban. A szakirodalomból is ismert tény, hogy a főnév mindvégig megtartja magasan kiemelkedő mennyiségi arányát, szemben az igével, bár az évek során az ige mennyiségi növekedésével arányuk közeledik egymáshoz. Fokozatosan növekedik a többi szófaj részaránya is, azonban 6 éves korig maximum 20 %-os arányban szerepelnek a gyermek szókincsében. Az igék száma viszont soha nem éri el a főnevek

számát (S. KÁDÁR 1970, 51).

A főnevek, melléknevek gazdagabb, változatosabb használatának eléréséhez nem elég tehát a tanulók szókincsének, fogalomkincsének, gondolat- és érzelemvilágának fejlesztése. A megismert szóanyagot akkor tudják megfelelő szófaji arányban használni, ha mondat- és szövegalkotási készségük fejlett, ha arányos, tagolt mondatokban fogalmaznak, ha arra törekcsenek, hogy egy-egy mondat egység ne csak egy-egy kis információrészletet tartalmazzon.

Mintánk egy részéből mondattani adatok is rendelkezésünkre állnak (JUHÁSZ ERIKA IV. évf. magyar--oroszc szakos főiskolai hallgató számításai):

Szsz.	Tagoltsági mutató	Zsúfoltsági mutató	Telítettségi mutató	
F: 2.	2,74	1,61	3,53	6,81
3.	2,86	1,57	3,73	6,69
5.	2,65	1,63	3,38	6,27
8.	2,54	1,61	3,28	5,83
9.	2,74	1,61	3,46	6,14
B: 9	2,83	1,78	3,68	23,13
	mondatfunkciós rész	összes szó		tartalmas szó
	mondat egység	m.-funkciós rész	mondat egység	mondat egység

Ez a táblázat, amely DEME LÁSZLÓ szerkezeti mutatói szerint készült (DEME 1981), megmutatja, hogy kevés mondatfunkciós rész esik egy-egy mondat egységre (1. oszlop), kevés szó esik egy-egy mondatfunkciós részre (2. oszlop), a felnőtt átlagtól nagyon messze áll a tartalmas szavak száma a mondat egységekben (3. oszlop), s hogy nagyon nagy eltérés van az írott anyag mondat egység-terjedelme és a beszélt anyag mondat egység-terjedelme között (4. oszlop). (Vö. a kötőszók számáról mondottakkal.)

A tennivalók tehát természetesen adódnak a fenti eredményekből: kívánatos, hogy a szaktanárok fordítsanak nagyobb gondot a szófajok szerepének, használati értékének gyakorlati megvilágítására, különösen a mondat- és szövegszerkesztési feladatok végzésekor. A dolgozatok javításakor ügyeljenek a szófajok arányára, írják be a füzetekbe az ezzel kapcsolatos

megjegyzéseiket. Így ösztönözni lehet a tanulóikat arra, hogy az ismert szókincs jobban aktivizálódjon.

Az 5. osztályban inkább csak előkészítő munka folyhat, de az ige, a főnév, a melléknév használatára már itt nagy gondot kell fordítani.

A 6. osztálytól a szófajok megismerésével párhuzamosan sok gyakorlással kell tudatosítani az egyes szófajok nyelvi szerepét: meg kell figyelgetni, egyéni használatuk hogyan igazodik a (felnőtt) társadalmi normához.

A 8. osztályban ilyen vonatkozásban is még nagyobb teret kell engedni a nyelvhelyességi-stiláris szempontoknak.

IV. VIZSGÁLAT FELADATLAP FELHASZNÁLÁSÁVAL

FELADATLAP

(5. osztály)

1. Jellemezz egy-egy szereplőt a János vitézből! Gyűjts össze minél több jó vagy rossz, illetve külső és belső tulajdonságot jelentő szót, szókapcsolatot!

.....

.....

.....

.....

2. Egészítsd ki a következő szóláshasonlatokat:

Reszket, mint a

Szegény vagyok, mint a

Esik, mintha

Vörös lett a méregtől, mint

Úgy mondta a leckét, mint a

3. Sorold fel, hányféle jelentését ismered a szem szónak!
Értelmezd vagy foglald mondatba őket!

- a/
- b/
- c/
- d/
- e/
- f/

4. Hogyan tudnád az alábbi szókapcsolatokat egy, legföljebb két szóval kifejezni?

- Szeget üt a fejébe
- Kosarat kap
- Csípős a nyelve
- Megmosták a fejét
- Hálni jár belé a lélek
- Otthagyta a fogát
- Kereket old
- Csütörtököt mond
- Nem állt kötélnek
- Megette a kenyere javát
- Fogához veri a garast

5. Határozd meg, mit nevezünk szótőnek, írásjelnek és köznévnnek!

- Szótő:
-
- Írásjel:
-
- Köznév:
-

6. Mivel foglalkozik az, aki

- kondás?
- juhász?
- csikós?
- pásztor?
- gulyás?

7. Nevezd meg a következő idegen hangzású szavak magyar megfelelőit:

- muzsik:
- demokrácia:
- porció:
- terror:
- reform:
- poéta:
- arisztokrácia:

8. Gyűjts minél több rokon értelmű szót ezekhez:

- lakoma:
-
- ócsárol:
-
- összeszólalkozik:
-

9. Alkoss a szem szóból minél több új képzett és összetett szót!

Képzett szók:

Összetett szók:

10. Sorold fel a beszél igével kapcsolatos rokon értelmű szavakat, szókapcsolatokat! A következő helyzetekre vonatkozva:

Tanároddal kapcsolatban:
.....
.....

Otthon a családban:
.....
.....

Kisebb gyerekekkel:
.....
.....

Órsi gyűlésen:
.....
.....

Egy kicsit gúnyosan:
.....
.....

11. Egészítsd ki szövegünket megfelelő hangalakú és jelentésű szavakkal!
(Igékre, főnevekre és melléknevekre egyaránt gondoldj!)

Tavasszal a természet A fák, bokrok, virá-
gok rügyei majd belőlük bújnak ki a
....., levelek és a
..... virágok. A erdőt a
vidám tölti be. Ilyenkor mi is szívesen
.....,
és gyönyörködünk a

12. Szerinted melyek a kellemes hangulatú, választékos és melyek a durvább, kellemetlen jelentésű szavak az alábbiak között?
Csoportosítsd őket: atya, pöffeszkedik, semmirekellő, csillapul, finnyás, óhajt, otromba, bérc, krákog, uram!

Választékos

Kellemetlen, durva

.....
.....
.....

13. Öltöztess fel tetőtől talpig egy népi alakot nemednek megfelelően!
(Ha lány vagy, akkor nőt, ha fiú, akkor férfit.)
Írd le, milyen ruhadarabot adnál rá!

.....
.....
.....

MEGOLDÁS

(1. feladat)

A János vitéz szereplőinek tulajdonságai (János vitéz, Iluska, Jancsi gazdája, Iluska mostohája, az óriások, zsványok)

előfordulás

adakozó	3	1,04 %
akaratos	7	3,85 "
alázatos	1	0,35 "
áldozatkész	11	3,85 "
aranyos	6	2,09 "

bájos	5	1,75 %
barátságos	13	4,54 "
bátor	135	47,20 "
becstelen	4	1,39 "
becsületes	29	10,13 "
boldog	1	0,35 "
buta	8	2,19 "
csaló	2	0,70 "
csinos	4	1,40 "
daliás	2	0,70 "
derék	3	1,04 "
dolgos	27	9,44 "
durva	5	1,75 "
dühös	1	0,35 "
előrelátó	1	0,35 "
elszánt	21	7,34 "
engedelmes	6	0,09 "
engedetlen	2	0,70 "
erős	94	32,86 "
erőszakos	3	1,04 "
értelmes	4	1,40 "
eszes	17	5,94 "
fegyelmezetlen	1	0,35 "
fekete lelkű	2	0,70 "
félelmetes	2	0,70 "
félénk	5	1,75 "
feledékeny	2	0,70 "
fenyegető	2	0,70 "
fiatal	3	1,05 "
figyelmes	1	0,35 "
figyelmetlen	5	1,75 "
fukar	3	1,05 "
furfangos	8	2,19 "
gonosz	73	25,52 "
goromba	3	1,05 "

gúnyos	3	1,05 %
gyáva	12	4,20 "
gyenge	3	1,05 "
gyors	4	1,40 "
gyöngéd	23	8,01 "
gyönyörű	8	2,19 "
gyűlölködő	1	0,35 "
hajlékony	1	0,35 "
hálás	11	3,85 "
haragos	3	1,05 "
harcias	1	0,35 "
harcra kész	1	0,35 "
hazaszerető	2	0,70 "
hazug	6	2,09 "
házsártos	1	0,35 "
hencegő	1	0,35 "
hiú	3	1,05 "
hős	5	1,75 "
húséges	55	19,23 "
ideges	1	0,35 "
igaz barát	1	0,35 "
igazmondó	5	1,75 "
igazságos	14	4,90 "
igaztevő	1	0,35 "
igyekvő	1	0,35 "
illedelmes	7	2,44 "
illemtudó	3	1,05 "
indulatos	1	0,35 "
ingyenélő	1	0,35 "
irigy	12	4,20 "
izmos	1	0,35 "
jó	15	5,24 "
jóindulatú	3	1,05 "
jólekű	13	4,54 "
jókedvű	3	1,05 "

jóraloló	2	0,35 %
jóságos	21	7,35 "
jószívű	48	16,78 "
jótevő	1	0,35 "
karcsú	3	1,05 "
kedves	88	30,77 "
kegyetlen	9	3,15 "
kitartó	11	3,85 "
körültretekintő	1	0,35 "
kőszívű	5	1,75 "
kötekedő	1	0,35 "
követelődző	6	2,09 "
leleményes	6	2,09 "
lelketlen	1	0,35 "
lelkiismeretes	7	2,44 "
leselkedő	1	0,35 "
lopós	1	0,35 "
lovagias	12	4,19 "
lusta	20	6,99 "
megbízható	1	0,35 "
megértő	1	0,35 "
megfontolt	1	0,35 "
meggondolatlan	2	0,70 "
megnyerő	1	0,35 "
merész	6	2,09 "
mérges	3	1,05 "
mogorva	3	1,05 "
mosolygós	1	0,35 "
mostoha	1	0,35 "
nagyképű	5	1,75 "
nagylelkű	12	4,19 "
nagyravágyó	3	1,05 "
nagyszájú	5	1,75 "
nemtörődöm	1	0,35 "
okos	67	23,43 "

ordító	1	0,35 %
ostoba	3	1,05 "
óvatos	4	1,54 "
önfejű	1	0,35 "
önfeláldozó	5	1,75 "
önzetlen	4	1,40 "
önző	4	1,40 "
pocsékoló	1	0,35 "
rabló	1	0,35 "
ragaszkodó	1	0,35 "
ravasz	3	1,05 "
rendes	15	5,24 "
rendetlen	1	0,35 "
rettenetes	1	0,35 "
rikácsoló	1	0,34 "
rokonszenves	3	1,05 "
rossz	14	4,89 "
rosszat akaró	1	0,35 "
ronda	2	0,70 "
rongyos	3	1,05 "
rosszat forraló	1	0,35 "
rosszindulatú	6	2,09 "
rosszmájú	3	1,05 "
rossz-szívű	24	8,39 "
segítőkész	33	11,54 "
sötét lelkű	1	0,35 "
sudár	1	0,35 "
szavát megtartó	2	0,70 "
szelíd	7	2,45 "
szemfüles	2	0,70 "
szemtelen	7	2,45 "
szép	49	17,13 "
szerény	25	8,74 "
szeretetre méltó	1	0,35 "
szerető szívű	1	0,35 "

szívélyes	3	1,05 %
szívós	1	0,35 "
szófogadó	1	0,35 "
szorgalmas	16	5,59 "
szőke	1	0,35 "
találékony	11	3,85 "
talpraesett	4	1,54 "
telhetetlen	2	0,70 "
tettre kész	1	0,35 "
tiszta	4	1,40 "
üde	1	0,35 "
ügyes	36	12,58 "
ügyetlen	2	0,70 "
vakmerő	13	4,55 "
vajszívú	4	1,40 "
védelmező	4	1,40 "
veszekedős	18	6,29 "
zsenge	1	0,35 "
zsugori	4	0,40 "
befogadta Jancsit	2	0,70 "
eltartotta Jancsit	2	0,70 "
felgyújtotta a zsványok tanyáját	1	0,35 "
féltette a bárányokat	1	0,35 "
gyermekévé fogadta Jancsit	1	0,35 "
hűséges volt Iluskához	1	0,35 "
jól forgatta az eszét	1	0,35 "
megvédte Iluskát	1	0,35 "
nem vette el a zsványok pénzét	1	0,35 "
nem verekedett össze a gazdájával	1	0,35 "
szereti a faluját	1	0,35 "
szereti Iluskát	1	0,35 "
visszahozta a királylányt	1	0,35 "

Az első feladattal könnyen megbirkóztak a tanulók. A szereplők közül legtöbben, kétszázon felül János vitézt választották, néhányan Iluskát és a mostohát, a többi szereplőt pedig csak elvéve. (Az is előfordult, hogy pozitív és negatív hőst egyaránt jellemezték.) Így kerülhettek a pozitív jelentésű szavak túlsúlyba a rendkívül gazdag és színes, valamint stilisztikailag is differenciált szósorban. Az összesen 163 szó és 15 mondatértékű kifejezés nemcsak mennyiségileg figyelemreméltó, hanem minőségileg is. Igen magas az egyszer előforduló szavak száma: 52. A leggyakrabban előforduló szavak megszokottabbak, köznapibbak.

Ezek a következők:

1. bátor	135
2. erős	94
3. kedves	88
4. gonosz	73
5. okos	67
6. hűséges	55
7. szép	49
8. jószívű	48
9. ügyes	36
10. segítőkész	33

A feladatot nem oldotta meg 25 tanuló: 8,04 %.

Az egy tanulóra eső szóelőfordulási szám: 5,21.

MEGOLDÁS
(2. feladat)

	Jó	Rossz	Nem válaszolt
1. Reszket, mint a nyárfalevél. Reszket, mint a (miskolci) kocsonya. Reszket, mint a (miskolci) kocsonyában a béka.	231 80,77 %	49 17,13 %	6 2,09 %
2. Szegény vagyok, mint a templom egere.	278 97,20 %	4 1,40 %	4 1,40 %
3. Esik, mintha dézsából öntenék.	273 95,45 %	7 2,45 %	6 2,09 %
4. Vörös lett a méregtől, mint a pulyka.	41 14,35 %	219 76,57 %	26 9,09 %
5. Úgy mondta a leckét, mint a vízfolyás.	257 89,86 %	23 8,04 %	6 2,09 %

A 2. feladat közismert szóláshasonlatok kiegészítését tartalmazta. Az első szóláshoz háromféle megoldást is elfogadtunk: Reszket, mint a nyárfalevél. Reszket, mint a (miskolci) kocsonya. Reszket, mint a (miskolci) kocsonyában a béka.

A 4. szóláshasonlatot kivéve a többivel aránylag sikeresen megbirkóztak a gyerekek. A Vörös lett a méregtől, mint... hibátlan kiegészítése csupán 41 tanulóknak (14,3 %) sikerült. Okát elsősorban abban látjuk, hogy a szóolás lényeges jegyével nincsenek tisztában: "A szólasokat nem lehet átalakítani; a szólasok: ÁLLANDÓ SZÓKAPCSOLATOK." (TAKÁCS ETEL: A magyar nyelv könyve az általános iskola 5. osztálya számára. TK. Bp. 1980.) Valószínűleg figyelmetlenül olvasták el a feladatot, s így nem tűnt fel

nekik a szólás folytatását meghatározó méregtől szó. Ha ez a megkötés nem lett volna, akkor a tanulók egyéb megoldásainak egy részét is el lehetne fogadni. Pl.: Vörös lett (a méregtől), mint a rák. Vörös lett (a méregtől), mint a láng. Vörös lett (a méregtől), mint a vér stb.

A sok hibás kiegészítés másik oka az, hogy néhány szóláshasonlatban a vörös szó helyére szinonimája, a piros illeszthető csak be. Pl.: Vörös lett (a méregtől), mint a rózsza. Vörös lett (a méregtől), mint a pipacs. Vörös lett a méregtől, mint a paprika stb.

Az 1. és az 5. szóhasonlat hibás kiegészítése pontatlan ismeretükből, illetve szóláskeveredésből adódott. Pl.: Reszket, mint a levél. Reszket, mint a kutya. Úgy mondta a leckét, mint a karikacsapás. Úgy mondta a leckét, mint a kisangyal. Stb.

MEGOLDÁS

(3. feladat)

A szem szó jelentései (lényegében az ÉKsz. szerint)

előfordulás

1. 'a látás érzékszerve'	264	92,30 %
2. 'nézés, tekintet'	21	7,34 "
3. 'látás, látóképesség, megítélés'	19	6,64 "
6. 'gazdasági növény magja'	163	56,99 "
7. 'ehető termés egy darabja'	89	31,11 "
8. 'kis mennyiség; darab'	67	23,43 "
9. 'költésnek, horgolásnak stb. egy eleme'	12	4,20 "

A 3. feladatban a szem szó jelentéskörének tudatos ismeretét kértük számon a tanulóktól. Kíváncsiak voltunk arra, mennyire vannak tisztában az alapjelentés köré épült mellékjelentésekkel. A megoldások minősítésé-

hez az ÉKsz.-ban szereplő jelentéseket vettük alapul.

A szem szó jelentésstruktúrájából az első, alapjelentést 22 tanuló kivételével a többi tanuló helyesen értelmezte, illetve mondatba foglalva jól alkalmazta. A konkrét jelentésekkel is többen tisztában voltak. Ám az elvont jelentéstartalmakat csak igen kevesen ismerték, például az ÉKsz. szerinti 2. és 3. jelentést. Az érzés, érzelem, magatartás jelképét pedig senki sem fedezte fel a szem szóban.

MEGOLDÁS

(4. feladat)

	Jó	Rossz	Nem válaszolt
<u>Szeget üt a fejébe</u> 'gondolkodóba ejti'	96 33,57 %	157 54,90 %	33 11,54 %
<u>Kosarat kap</u> 'viaszautasítják'	169 59,10 %	97 32,92 %	20 6,99 %
<u>Csípős a nyelve</u> 'kellemetlenül találó, sértő a beszéde'	55 19,23 %	221 77,21 %	10 3,50 %
<u>Megmosták a fejét</u> 'megszidták'	157 54,30 %	98 34,27 %	31 10,84 %
<u>Hálni jár belé a lélek</u> 'nagyon beteg'	178 62,24 %	92 32,17 %	16 5,59 %
<u>Otthagya a fogát</u> 'meghalt a küzdelemben, odaveszett, elesett'	169 59,09 %	92 32,17 %	25 8,74 %

<u>Kereket old</u>	231	39	16
'elillan, megszökik'	80,09 %	13,64 %	5,59 %
<u>Csütörtököt mond</u>	170	86	30
'elromlik, nem sikerül'	59,44 %	30,07 %	10,49 %
<u>Nem áll kötélnek</u>	125	106	55
'nem egyezik bele'	43,71 %	37,06 %	19,23 %
<u>Megette a kenyere javát</u>	151	80	55
'megöregedett'	52,79 %	21,97 %	19,23 %
<u>Fogához veri a garast</u>	121	127	39
'takarékos, zsugori'	42,31 %	44,40 %	13,29 %

A 4. feladat megoldása szólásonként és osztályonként igen eltérő volt. Akadt olyan osztály is, amelyikben például a Megette a kenyere javát vagy a Fogához veri a garast szókapcsolatot csupán 3-4 tanuló értelmezte helyesen. S bár az összesítés végül is nem nyújt lehangoló képet a szólások ismeretéről, arra mindenképpen figyelmeztet bennünket, hogy a szólások lényeges vonását: képszerűségét és átvitt értelmű használatát még nagyon sok tanuló nem érzi s nem látja világosan. Mennyiségileg nagyon sok szólást, állandó szókapcsolatot tartalmaznak ugyan a tanterv művelődési anyagát hordozó 4-5. osztályos tankönyvek és munkafüzetek, de ezek megértésére és helyes alkalmazására nincs mód, nincs elég idő. Így jelentős részük a tanulók számára ismeretlen marad (illetve passzív szókincsükhöz tartozik).

Indoklásul mellékelünk egy csokorra valót a hibagyűjteményből.

Szeget üt a fejébe: 'szeget ver'; 'rossz napja lesz';
'rajtakapták'

Kosarat kap: 'csomagot kap'
'ajándékot kap'
'meghökkenően áll'
'szomorú'

Csípős a nyelve: 'erőset evett'
'ég a nyelve'
'szívós'

Megmosták a fejét: 'betörte a fejét'
'buta lett'
'megverték'

Hálni jár belé a lélek: 'sokat alszik'
'nagyon fél'
'csak este jó'

Otthagyta a fogát: 'hiányzik a foga'
'kihúzták (kivették) a fogát'
'ott felejtett valamit'
'elrohant'

Csütörtököt mond: 'már sokat beszélt'
'félrebeszél'
'nemsokára vége lesz a hétnek'

Nem áll kötélnek: 'nem akarta, hogy megkössék'
'nem bírta tovább'
'elszaladt'

Megette a kenyere javát: 'többet evett, mint kellett volna'
'ő ette meg a jobbik falatot'
'ő a bűnös'

Fogához veri a garast: 'megnézi, hogy jó-e (igazi-e) a pénz'
'örül a pénznek'
'gazdag ember'
'szegény ember'

MEGOLDÁS
(5. feladat)

	Jó	Rossz	Nem válaszolt
Szótő:	65 22,73 %	175 61,19 %	46 16,08 %
Írásjel:	114 39,85 %	136 47,55 %	36 12,59 %
Köznév:	40 13,99 %	183 63,99 %	63 22,03 %

A tizenhárom feladat közül az ötödik jellegzetesen grammatikai feladat volt. A leggyengébb megoldásúnak bizonyult. Különösen meglepett bennünket, hogy a szótő és a köznév "fogalmát" igen kevés tanuló ismerte. A fogalmon mi természetesen a tankönyvben is megadott értelmezéseket értettük. Az írásjel esetében pedig elfogadtuk az értelmezés nélküli pontos felsorolást is.

A tanulók ismeretei rendkívül hiányosak, pontatlanok voltak. Jól illusztrálja ezt a következő, hibákból összeállított példatár, amely arra figyelmeztet bennünket, hogy a nyelvhasználat-központúság elvének hangsúlyozása nem jelentheti a grammatikai minimum elvének kiszorítását az iskolai gyakorlatból.

Szótő: A szó eleje.
A szó közepe.
Egy szónak a vége.
Előtag.
A szó egyik része.
A szó jelentése.
Egyszerű szó.

Írásjel: Ékezet.
A mondat végén lévő hangsúly.
A betű.
Azt nevezzük írásjelnek, amit leírunk.
A hangok és szavak helyes hangzása.

Köznév: Amit kisbetűvel írunk.
A köznév se nem ige, se nem melléknév, hanem egy másik szó.
Amit mindennap használunk.
A közéletben használt név.
Minden köznév, kivétel a tulajdonnév.
Valakinek a neve, amit nemcsak ő használ, hanem más is.

MEGOLDÁS
(6. feladat)

	Jó	Rossz	Nem válaszolt
<u>kondás</u>	234	19	33
'disznókat őriz, legeltet'	81,82 %	6,64 %	11,54 %
<u>juhász</u>	250	29	7
'juhokat őriz, legeltet'	87,41 %	10,14 %	2,45 %

<u>csikós</u>	259	17	10
'lovakat őriz, legeltet'	90,56 %	5,94 %	3,50 %
<u>pásztor</u>	145	57	84
'(házi) állatokat őriz, legeltet'	50,70 %	19,93 %	29,31 %
<u>gulyás</u>	169	47	70
'szarvasmarhát (tehenet, ökröt) őriz, legeltet'	59,09 %	16,43 %	24,48 %

A 6. feladat megoldása -- mint azt az összesítés is mutatja -- nem okozott nagy gondot a tanulóknak. A népmesékben, a népi életről szóló szépirodalmi olvasmányokban gyakran találkoztak a megjelölt szavakkal, fogalmakkal. A juhász és a csikós szóból könnyen kikövetkeztethették, milyen állatokat őriznek, legeltetnek ezek az emberek. Kevesebben tudták viszont megfejtetni a pásztor szó pontos jelentését. Sokan csak összetételei utótagként ismerték: libapásztor, kecskepásztor, tehenpásztor. Azt még a hibás megoldások többségéből is lehet látni, hogy a háziállatokkal való foglalkozás körébe sorolták a megadott szavakat.

Pl.: csikós: ő patkolja a lovat
állatgondozó

gulyás: az állatokat itatja
hajtja a gulyát

(Négy tanulóknak pedig a gulyáslevest juttatta eszébe.)

Figyelemre méltónak tartjuk azt is, hogy a turai gyerekek közül 13-an a juhász szó értelmezése során tájszót használtak: birgét őriz.

MEGOLDÁS
(7. feladat)

	Jó	Rossz	Nem válaszolt
muzsik	128	126	32
'(oroszl) paraszt, jobbágy'	44,80 %	44,06 %	11,19 %
demokrácia	59	134	93
'népuralom'; 'olyan államforma, amelyben a nép uralkodik'	20,63 %	46,85 %	32,52 %
porció	108	82	96
'adag; adó: egy katonaló napi ellátására való takarmány'	37,76 %	28,67 %	33,57 %
terror	77	135	74
'gyilkosság, merénylet, erőszak'	26,92 %	47,20 %	25,87 %
reform	83	100	103
'haladást elősegítő változás'	29,02 %	34,97 %	36,01 %
poéta	159	47	80
'költő'	55,60 %	16,43 %	27,99 %
arisztokrácia	64	116	106
'kiváltságos, gazdag réteg; ennek uralma'	22,38 %	40,60 %	37,06 %

A 7. feladatban idegen szavakat kellett magyar megfelelőjükkel vagy körülírással helyettesíteni. Ezek a fogalmak elsősorban a történelem

tárgyhoz kapcsolódtak. Ismeretük pontatlan, hiányos. Megoldásuk egyenként változó. Legkönnyebben a poéta, a muzsik és a porció magyar megfelelőjét találták meg, s legnehezebb volt számukra a demokrácia és az arisztokrácia szók helyettesítése. Az előzőek a 4. osztályos anyagban, az utóbbiak az 5. osztályban szerepeltek. A hibalajstrom arra utal, hogy sok esetben a hasonló hangzású szavakkal keverték össze a megadott szavakat: muzsik~muzsika (zene); terror~tenor; reform~református; illetve nem ismerik a népdalsor pontos jelentését, s így félreértik ("Mert a széna porcióba van kötve"); 'kötél, ponyva'.

Hibák a megoldásban:

muzsik: muzsika

zene (zenész, zenekar, ének, dal)

népfajta

halász

katona^o

demokrácia: szabad nép

szocializmus

művészet

rajz

porció: áru

adomány

katonaság

szénakazal

ebbe kötik a szénát

kötél

terror: háború

bűn

forradalom

fegyveres felkelés

férfihang

reform: forradalom
református (templom)
vallás
jobbágykor

poéta: színész
diák
parasztember
vagány

arisztokrácia: gazdagság
szabad élet
kapitalista irányzat
a szegények lebecsülése

MEGOLDÁS
(8. feladat)

<u>lakoma:</u>	előfordulás	
dáridó	3	1,05 %
dínomdánom	4	1,40 "
díszebéd	6	2,10 "
disznótor	8	2,80 "
ebéd (fejedelmi, fényes, királyi, nagy, ünnepi)	92	32,17 "
esküvő	17	5,94 "
eszem-iszom	9	3,15 "
étkezés (bőséges, fényes, nagy)	33	11,54 "
evés	23	8,04 "
evészet	14	4,90 "
evés-ivás	17	5,94 "
falatozás	14	4,90 "

görbe nap	1	0,35 "
kajálás	2	0,70 "
lagzi	40	13,97 "
lakodalom	19	6,64 "
lakmározás	16	5,60 "
lakomázás	11	3,85 "
mulatság	18	6,30 "
reggeli	17	5,94 "
tor	30	10,50 "
ünnep	4	1,40 "
ünneplés	2	0,70 "
ünnepség	5	1,75 "
vacsora	28	9,80 "
vendéglátás	2	0,70 "
vendégség	24	8,40 "
vidámság	4	1,40 "
vigalom	3	1,05 "
vigasság	3	1,05 "
zabálás	4	1,40 "

Nem válaszolt 20 tanuló (7,00 %).

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,44.

ócsárol:

előfordulás

becsmérel	23	8,04 %
bemocskol	1	0,35 "
blamál	1	0,35 "
csúfol	11	3,85 "
csúnyán beszél róla	13	4,44 "
gyalázkodik	1	0,35 "
lebecsül	45	15,70 "
lekicsinyel	3	1,05 "
lenéz	50	17,50 "
leszól	11	3,85 "

megveti	9	3,25 "
rágalmaz	12	4,25 "
rosszall	5	1,75 "
rosszat mond róla	6	2,10 "
szid	22	7,70 "
szidalmaz	4	1,40 "
tücsköt, bogarat összehord róla	2	0,70 "

Nem válaszolt 66 tanuló (23,08 %).

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 0,77.

összeszólalkozik:

előfordulás

civakodik	16	5,59 %
hajba kap	14	4,90 "
kígyót, békát kiabál egymásra	3	1,05 "
marakodik	17	5,94 "
megsértik egymást	10	3,50 "
összeakasztják a bajuszt	6	2,10 "
összehiragszik	16	5,59 "
összekap	27	9,44 "
összemarakodik	12	4,25 "
összevész	63	22,02 "
pöröl	17	5,94 "
szidalmazták egymást	15	5,24 "
verekedik	12	4,24 "
veszekszik	86	30,20 "
vitatkozik	23	8,04 "

Nem válaszolt 24 tanuló (8,39 %).

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,18.

A 8. feladatban három szó szinonimáinak összegyűjtését kértük a tanulóktól. Mindháromra jellemző, hogy 10--11 éveseknek nem annyira az aktív, sokkal inkább a passzív szókincsébe tartoznak. A gyerekek jó része megértette a megadott szavak jelentését, így az összegyűjtött -- helyenként igen tág értelemben vett -- szinonimák nagy többségét el lehetett fogadni. Olvasmányaikban, a mesékben a három közül leggyakrabban a lakoma szóval találkoztak. Így érthető, hogy a lakoma rokon értelmű megfelelői alkotják a legváltozatosabb szósort, s mennyiségi szempontból is ezek kerülnek az első helyre. A szinonimák előfordulási gyakorisága világosan tükrözi a tanulóknak a szójelentéshez fűződő egyéni asszociációit is. Azoknak az eseményeknek, alkalmaknak a megjelölése fordul elő legtöbbször, amelyek a gyerekek életében, olvasmányaiban a lakomához kapcsolódnak.

Pl.: ebéd, díszebéd	98	34,27 %
étkezés, evés, evészet, evés-ivás	87	30,42 "
lagzi, lakodalom, esküvő	66	23,08 "
disznótor, tor	38	13,29 "
vacsora	28	9,79 "
lakomázás, lakmározás	27	9,44 "
vendégség, vendéglátás	26	9,09 "

Legnehezebbnek az ócsárol ige szinonimáinak összegyűjtése bizonyult. Néhány tanuló egyáltalán nem ismerte ennek a szónak a jelentését. Ezért fordulhattak elő az ócsárol szinonimájaként a lop, elherdál, rongál, kéreget, kunyerál igék, sőt a rossz, csúnya, rээрős, nagyképű melléknevek is. Az összeszólalkozik igével kapcsolatban aránylag kevés szinonimát gyűjtöttek, ám ezek néhány kivételtől eltekintve elfogadhatóak voltak.

MEGOLDÁS
(9. feladat)

szem

Képzett alakjai:

Előfordulásuk összesen:

205

szembesít

szemecske

szemel

személy

szemérmes

szemes

szemész

szemészet

szemtelen

szemez

szemezget

szemle

szemlél

szemölcs

szemtelen

szemtelenkedik

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás:

0,72

szem

Összetételekben

előtagként (v. előtagban):

Előfordulásuk összesen:

708

szembetegség

szembetűnő

szembogár

szemcsepp

szemfedő

szemfény

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás:

2,48

szemfényvesztés
szemfesték
szemfog
szemfüles
szemgolyó
szemhéj
szemkenőcs
szemkőzt
szemlátomást
szemlencse
szemműtét
szemorvos
szemöldök
szempár
szempilla
szempont
szemránc
szemrevaló
szemszög
szemtanú
szemtengely
szemtermés
szemüveg
szemüvegtok
szemvizsgálat

utótagként:

babszem
borsószem
búzaszem
farkasszem
gombszem
gyöngyszem

jégszem
kukoricaszem
láncszem
lencseszem
műszem
őrszem
porszem
szőlőszem
tyúkszem
üvegszem

Teljesen rosszul vagy egyáltalán nem válaszolt: 68 tanuló (23,80 %)

A szem szónak elég tekintélyes szócsaládját sikerült összegyűjteniük a tanulóknak. Az nyilvánvaló volt, hogy az összetételi ág lesz a gazdagabb, különösen a szem- előtagú. A képzett alakokból tizenhatfélét gyűjtöttek össze. Ezzel a számmal elégedettek lehetnének, ám a képzett szavak együttes mennyiségével (205) nem. Elég sokan voltak, akik egyetlen példát sem tudtak a képzett szavakra írni, sőt az is előfordult, hogy a szem szó ragos, jeles alakjait írták a képzett szavak helyére: szemem, szemet, szemek stb. Gyakori hiba volt még a szemét lexéma származékainak idesorolása is.

Ennél a feladatnál nem azt tartottuk fontosnak, hogy az egyes képzett vagy összetett szavakból mennyit gyűjtöttek össze, hanem azt, hogy egy szócsaládból hány szót ismernek s tudnak felsorolni a tanulók, illetve felismerik-e a képzett és az összetett szavak közötti különbséget. A két mennyiségi mutató tehát ezt az átlagot tükrözi.

MEGOLDÁS
(10. feladat)

beszél

a/ Tanároddal kapcsolatban

előfordulás

beszámol	3	1,05 %
beszélget	35	12,24 "
elmagyaráz	13	4,55 "
elmond	20	7,00 "
érdeklődik	2	0,70 "
értelmez	4	1,40 "
fegyelmez	2	0,70 "
felel	35	11,19 "
felkér	1	0,35 "
indokol	2	0,70 "
int	2	0,70 "
ismertet	11	3,85 "
kérdez	32	11,20 "
kiabál	6	2,10 "
kijelent	2	0,70 "
magyaráz	55	13,23 "
megdicsér	2	0,70 "
mond	10	3,50 "
ordít	2	0,70 "
szidalmaz	2	0,70 "
szól	5	1,75 "
szónokol	5	1,75 "
tanácsol	3	1,05 "
tanít	27	9,44 "
tárgyal	8	2,80 "
társalog	13	4,55 "
utasít	2	0,70 "

válaszol	21	7,34 %
vitatkozik	9	3,15 "

Nem válaszolt: 27 tanuló (9,44 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,14

b/ Otthon, a családban

előfordulás

beszámol	15	5,24 %
beszélget	49	17,13 "
cseveg	3	1,05 "
dumál	2	0,70 "
elmesél	15	5,24 "
elmond	13	4,55 "
érdeklődik	4	1,40 "
felel	3	1,05 "
hangoskodik	1	0,35 "
kérdez	16	6,59 "
kiabál	7	2,45 "
közöl	2	0,79 "
locsog	1	0,35 "
magyaráz	3	1,05 "
megbeszél	6	2,10 "
megmond	7	2,45 "
mesél	14	4,90 "
mond	25	8,74 "
nyafog	2	0,70 "
ordít	1	0,35 "
ötöl-hatol	1	0,35 "
szájal	3	1,05 "
szaporítja a szót	1	0,35 "
szól	13	4,55 "
tanácskozik	2	0,70 "
tanácsol	2	0,70 "
tárgyal	13	4,55 "

társalog	17	5,94 %
tereferél	4	1,40 "
utasít	5	1,75 "
válaszol	11	3,85 "
viSSzabeszél	6	2,10 "
viSSzaszól	9	3,15 "
vitatkozik	10	3,50 "

Nem választott: 37 tanuló (12,94 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,00

c/ Kisebb gyerekekkel

előfordulás

ámít	3	1,03 %
beszélget	41	14,34 "
cseveg	12	4,20 "
csipog	2	0,70 "
diskurál	14	4,90 "
dumál	7	2,40 "
dumcsizik	3	1,05 "
elmesél	18	6,29 "
fecseg	7	2,45 "
gagyog	12	4,20 "
gőgicsél	7	2,45 "
gügyög	18	6,29 "
kiabál	15	5,24 "
licseg-locsog	2	0,70 "
locsog	6	2,10 "
magyaráz	15	5,24 "
magyarázgat	4	1,40 "
mesél	16	5,59 "
mond	18	6,29 "
mondogat	16	5,59 "
parancsol	12	4,20 "

ráripakodik	1	0,35 %
regél	7	2,45 "
sugdolózik	10	3,50 "
szól	10	3,50 "
szólít	2	0,70 "
tárgyal	4	1,40 "
társalog	7	2,45 "
veszekedik	3	1,50 "
visszapofázik	1	0,35 "

Nem válaszolt: 34 tanuló (12,99 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,06

d/ <u>Órsi gyűlésen</u>		előfordulás
beleszól	17	5,94 %
beszámol	16	5,59 "
beszélget	31	10,84 "
cseveg	4	1,40 "
csitít	2	0,70 "
csöndesít	5	1,75 "
dumál	5	1,75 "
dumcsizik	3	1,05 "
eszmeccserét folytat	2	0,70 "
fecseg	7	2,45 "
felszólal	12	4,20 "
hangoskodik	15	5,24 "
hozzászól	21	7,32 "
káromkodik	4	1,40 "
kérdez	17	5,94 "
kiabál	22	7,70 "
közbeszól	12	4,20 "
közbevig	2	0,70 "
magyaráz	17	5,94 %

megbeszél	18	6,29 %
megvitat	9	3,15 "
mond	14	4,90 "
pofázik	4	1,40 "
szavába vág	3	1,05 "
szól	25	8,75 "
szórja a szöveget	3	1,05 "
szót vált	2	0,70 "
tanácskozik	15	5,24 "
tanácsol	8	2,80 "
tárgyal	21	7,34 "
veszekszik	4	1,40 "
vitatkozik	17	5,09 "
vitázik	8	2,80 "

Nem válaszolt: 35 tanuló (12,24 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 1,02

e/ Kicsit gúnyosan

előfordulás

csicsereg	3	1,05 %
dinnyeg-dünnög	1	0,35 "
dumál	57	19,93 "
dünnög	2	0,70 "
fecseg	16	5,59 "
frecsog	1	0,35 "
halandzsázik	4	1,40 "
handabandázik	1	0,35 "
hebeg	2	0,70 "
jár a szája	5	1,75 "
jártatja a száját	3	1,05 "
locsog	9	3,15 "
lotyog	4	1,40 "
mormog	1	0,35 "

morog	1	0,35 %
motyog	6	2,10 "
nyomja a szöveget	2	0,70 "
papol	1	0,35 "
pletykál	5	1,75 "
szájal	3	1,05 "
szónokol	7	2,45 "
szövegel	4	1,40 "
traccsol	2	1,05 "
trécsel	3	1,05 "

Nem válaszolt: 53 tanuló (18,55 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 0,50

A 10. feladat szósorai -- mint látjuk -- minden beszédhelyzetre vonatkoztatva aránylag sokszínűek, változatosak. A mennyiségi mutatókkal azonban már kevésbé lehetünk elégedettek. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a kicsit gúnyosan megjelölést viselő szituációra. Sokan nem tudtak mit írni, üres maradt a szavak helye. Úgy tűnik, a hangulati értékek számbavétele, a stílusminősítés még az olyan jól ismert, gyakran használt szó esetében is rendkívül nehézkesen megy ebben a korban, mint a beszél ige.

A feladat helyes megoldását megnehezítette az a körülmény is, hogy a tanulók közül jó néhányan nem a beszél szinonimáit gyűjtötték össze, hanem a beszédhelyzetekre vonatkozó minősítés rokon értelmű megfelelőit. Így például: udvariasan, illedelmesen beszél; fintorogva, gügyögve beszél stb.

MEGOLDÁS

(11. feladat)

Jól, illetve 1 hibával oldotta meg:	87 tanuló	(30,42 %)
Hiányosan vagy 2-4 hibával:	165 tanuló	(57,70 %)
Nem töltötte ki, vagy 4-nél több hibával oldotta meg:	34 tanuló	(11,90 %)

Úgy véljük, a tanulókat erős szellemi munkára, kreativitásra ösztönözte a 11. feladat. Ugyanis kevés benne a fogódzó, az útbaigazító, összefüggő szöveg. A szövegrészletek közé a tanulónak általában nem csupán egyetlen szót, hanem 2-3 azonos, illetve különböző szófajú szót kellett elhelyezniük. Nekik kellett teljessé tenni a szöveget, hiányos volta miatt szinte újraalkotniuk. A feladat helyes megoldása a figyelem összpontosítását, fantáziát, árnyalt szókinccset és biztos szövegszerkesztési tudást, gyakorlatot követelt meg az ötödikes tanulóktól.

A megoldásokkal -- tekintettel a feladat nehézségi fokára -- meg lehetünk elégedve.

A kiegészítés hibái többnyire abból adódtak, hogy a tanulók nem figyeltek eléggé a szövegösszefüggésre, s így nem a megfelelő szóval, vagy csupán egyetlen típusú szófajjal, például igével egészítették ki a hiányzó részeket, illetve nem érzékelték a halmozott mondatrészek hiányát.

MEGOLDÁS

(12. feladat)

Hibátlanul megoldotta	147 tanuló	51,40 %
Hiányosan vagy 1-2 hibával	97 tanuló	33,92 %
Nem válaszolt	42 tanuló	14,69 %

A megadott szavak stílusminősítését, kétféle csoportosítását elég jól elvégezték a tanulók. Akik megoldották a feladatot, azok vagy hibátlanul dolgoztak, vagy csupán 1--2 hibát követtek el. A hangulati értékek megálapítása során a bérc, ura, atya; finnyás, semmirekellő, pöffeszkedik okozott legtöbb gondot.

Véleményünk szerint: a bérc talán a szöveg kissé kemény hangzása miatt, az uram a korábbi társadalmi háttérrel is felidézhető jelentése miatt, az atya az ötödikes gyermekek számára szokatlan, ritkán hallott, a nyelvhasználatukban jóformán ismeretlen volta miatt kerülhetett a kellemetlen, durva minősítésű csoportba. Nehezebben lehet megindokolni a finnyás, semmirekellő és a pöffeszkedik szavak ellenkező előjelű stílusminősítését. Az első kettőnél talán a hangulatot érezhették kellemes hangzásúnak.

Sajnos, elég magas volt azoknak a száma is, akik nem tudtak mit kezdeni ezzel a feladattal, és semmiféle megoldással nem próbálkoztak.

MEGOLDÁS
(13. feladat)

<u>öltözet</u>	előfordulás	
alj	7	2,45 %
alsószoknya	78	27,27 "
bekecs	3	1,05 "
blúz	83	29,02 "
bocskor	4	1,40 "
bokréta	3	1,05 "
bugyi (bugyogó)	31	10,84 "
bujka (blúz)	7	2,40 "
cipő	37	12,93 "
csat	3	1,05 "
csizma (fekete, piros)	73	25,52 "
dolmány	1	0,35 "
fejkendő	27	9,44 "
galáris (garális)	9	3,15 "
gatyá (fehér, rojtos)	22	7,70 "
guba	4	1,40 "
gúnya	3	1,05 "
harisnya	63	22,03 "
ing	76	26,58 "
ingváll	8	2,80 "
kalap	43	15,03 "
kapca	5	1,75 "
kecele 'kötény'	5	1,75 "
keszkenő	3	1,05 "
ködmön	4	1,40 "
kötény	86	30,07 "

kucsma	2	0,70 %
lajbi	3	1,05 "
masni (masli)	4	1,40 "
mellény	69	24,10 "
nadrág	19	6,64 "
nyaklánc	13	4,55 "
pántlika	15	5,24 "
papucs	23	8,04 "
párta	14	4,95 "
pendely (pendő)	11	3,85 "
pruszlik	7	2,40 "
saru	3	1,05 "
suba	5	1,76 "
süveg	2	0,70 "
szalag	34	11,90 "
szoknya	107	37,40 "
szűr	2	0,70 "
topánka	4	1,40 "
ujjas	3	1,05 "
vállkendő	13	4,55 "
zsebkendő	2	0,70 "

Nem válaszolt: 28 tanuló (9,80 %)
Teljesen rossz: 27 tanuló (9,44 %)
Összesen: 55 tanuló (19,23 %)

Az egy tanulóra eső szóelőfordulás: 3,65.

Az utolsó feladattal az volt a célunk, hogy felszínre hozzuk a tanulóknak szókincsének népnyelvi, esetleg tájnyelvi rétegeit. Kíváncsiak voltunk arra is, el tudják-e különíteni a népi öltözködést a napjainkban szokásos öltözködéstől. Tapasztalataink szerint ez legalább a turai iskolások feladataiban sikerült. Itt is előfordul ugyan, hogy a népi alakokra jellegzetesen mai öltözetet adnak, például nyakkendőt, garbót, pulcsit, nylon zoknit stb., de csak elvétve. Ez érthető, hiszen Turán és környékén

még él a népviselet. Egyes darabjait valódi vagy alaki tájszóval többen is jelölték a gyerekek közül: bujka 'blúz'; kecele 'kötény'; pendő 'pendely'; garális 'nyaklánc'.

A városi iskolák tanulóinak munkáiban sokkal több volt a teljesen hibás megoldás, illetve közülük került ki az a 28 tanuló, akinek dolgozatában nem volt válasz erre a kérdésre.

Még így is igen változatos szósor gyűlt össze. Az természetes, hogy a női öltözet szókincse gazdagabb, változatosabb, ám a férfiruhadarabok megjelölése is igen sokféle.

V. A TANULÓK SZÓKINCSENEK ÁLLAPOTA ÉS FEJLESZTÉSE, AHOGY A MAGYARTANÁROK LÁTJÁK

Mint az első részben említettük, kíváncsiak voltunk arra is, milyenek látják a gyerekek szókincset, fejlesztésének lehetőségeit a szaktanárok. Ezt a célt szolgálta az a kérdőív, melyet 25 magyartanárnak küldtünk el. A 10 kérdésre adott válaszokat foglaljuk össze a következőkben.

1. Kérjük, írja le az év eleji felmérések tapasztalatait az 5. osztályos tanulók szó- és kifejezőkészségéről mennyiségi és minőségi szempontból (több évre visszamenően, lehetőleg konkrét hivatkozásokkal).

A megkérdezett magyartanárok valamennyien úgy vélekedtek, hogy az ötödik osztályban nem végeztek szókincsfelmérést. A központi feladatlapok is igen kevés ilyen jellegű kérdést tartalmaznak. Így konkrét szókincsmérési adatokkal sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem rendelkeznek. Azonban a tanév eleji szóbeli és írásbeli kifejezőkészség és -képesség felmérése, az irodalomórák fogalmazásai, a tanulók szóbeli megnyilatkozásai alapján tanítási gyakorlatukban az évek során a következő tapasztalatokat szerezték.

Az ötödik osztályosok szókincse -- úgy vélik -- közepes. Egyenként (rétegenként) igen eltérő. (Okait jól ismerjük: a családi indíttatás,

nyelvi hátrányos helyzet, az olvasási kedv csökkenése, a felnőtt társadalom nyelvi igénytelensége stb.) Ez olyan fogalmazásokban, irodalmi művek tartalmának elmondásában és a mindennapok olyan kommunikációs helyzetekben mutatkozik meg, amelyeket ötletesen, változatosan, hangulatosan kellene és lehetne elkészíteni, illetve megoldani. A tanulók írás- és beszédműveiből hiányoznak az árnyalt, alkalomhoz illő kifejezések, a választékos stílus alapelemei: a rokon értelmű szavak, a szólások, a hangulatot keltő, érzékletes, képszerű kifejezések, a sajátosan egyéni nyelvi elemek.

A különböző témakörökben nagy eltérést mutat egy-egy tanuló beszéde. Több magyartanár is szóvá tette, hogy ha kilépnek az anyanyelvi tárgyak keretéből, jó néhány tanuló bámulatos szókincsgazdagságról tesz tanúbizonyosságot (technika, popzene, hobbik stb.). Ez persze nem csupán az iskolai nevelés eredménye, sokkal inkább széles körű érdeklődésük és lehetőségeik következménye.

A tanulók passzív szókincsét a tanárok kielégítőnek tartják. Úgy tűnik azonban -- vallják --, hogy a gyerekek kényelmessé váltak, s nem kutatnak a rendelkezésükre álló készletben az újabb, szokatlanabb szóés kifejezés után. Sokan megelégednek azzal az eggyel, ami kéznél van. Megnyilatkozásaikból így igen gyakran hiányoznak a hangulatot, az érzelmet hordozó, kifejező szavak.

Az ötödikes tanulók szókincsének mennyiségi és minőségi fejlődésével szorosan összefügg az alsó tagozatos olvasmányok megválogatása. Az alsó tagozatos témák -- a tanárok szerint -- nem alkalmazkodnak a 3-4. osztályos tanulók életkori sajátosságaihoz, terjedelmesek, nehézkesek: sem értelmileg, sem érzelmileg nem ragadják meg a 8-10 éveseket. Ezért a tankönyvek szókészletének nagy része passzív ismeret marad, növelve a jó képességű és a gyengébb tanulók nyelvi teljesítménye közötti szakadékot. Nagy gondot okoz a tanároknak az is, hogy az egyre növekvő létszámú, hátrányos helyzetben lévő gyermekek nyelvi korlátaik miatt egyáltalán nem értik ezeket az olvasmányokat. Mivel még nem emelkedtek fel az életkoruknak megfelelő köznyelvi szintre, ismeretszerzési lehetőségeik nagyon lecsökkennek.

2. Véleménye szerint milyen mértékben és minőségben változik ez a szókészlet a 8. osztály végére?

A tanulók szókincsének fejlődése a felső tagozatban jól érzékelhető, bár általában nem felel meg a tantervben megszabott -- ideális -- követelményeknek. Az iskolaérett gyerekek szókincse egyetlen tanév során is észrevehetően, fokozatosan gyarapodik.

Ezt egyrészt az iskolai szaktárgyi nevelőmunka idézi elő. Minden tanévben nő ugyanis az egyes tantárgyak szókészlete. A gyerekek évfolyamonként új tantárgyakkal ismerkednek meg. Olvasmányaik is változatosabak lesznek. Így szókincsük differenciálódik. Bővül a felhasznált szavak fogalmi köre is. A tanulók egyre több idegen szót ismernek meg s alkalmaznak helyesen. Megtanulják a kommunikációs helyzeteknek megfelelő nyelvi magatartás formáit, illetve azok kifejezőkészségét. Mivel a nyolcadik osztály eléréséig feladatköreik bővülnek az iskolai (és iskolán kívüli) közösségben, a mozgalmi életben, ezek szókincsét is elsajátítják, és sokan közülük nagy biztonsággal használják. Számolnunk kell azonban azzal is, hogy egyre több olyan tanuló kerül be az általános iskolába, s jut el a felsőbb osztályokba, akik alig vagy egyáltalán nem képesek a tantervi minimum elsajátítására sem.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyelvi elszemélytelenedés és a nyelvi elszürkülés veszélyét sem. A felnőttektől, a társadalmi környezettől ugyanis sok olyan szót, kifejezést vesznek át, amely egyáltalán nem gazdagítja, inkább silányítja a beszédüket. A gyermekek a vulgáris, a durva, sőt a trágár szavak legváltozatosabb formáival is élnek. Sajnos a tömegkommunikációs eszközök sincsenek mindig egyértelműen pozitív hatással nyelvhasználatukra. A családokból hiányzó idősebb nemzedék kifejezőkészséteiből pedig nagyon kevés szó épül bele a tanulók szókincsébe.

3. Milyen szókincsfejlesztési eljárásokat tart leghatékonyabbnak? Miért? Saját munkájában melyek bizonyultak legeredményesebbnek? Miért?

A kérdés során a szókincsfejlesztéssel kapcsolatos szinte valamennyi lehetséges munkaformát, eljárást megemlítették a kollégák. Hangsúlyozták azt is, hogy az osztály képesség- és készségszintje, valamint a tanulók

életkora nagymértékben befolyásolja a módszerek kiválasztását. Leghatékonyabbnak a következőket tartották:

- Szómagyarázat:
- szinonimákkal
 - szembeállítással
 - összehasonlítással
 - idegen szavak lefordításával
 - körülírással
 - meghatározással
 - szövegkörnyezetbe való foglaltatással

- Szógyűjtés: Egy bizonyos témakörben megadott szótípusok gyűjtése:
- szinonimák
 - antonimák
 - fogalmi körök (szókincs, stílusrétegek, tájnyelvek, csoportnyelvek szavai)
 - a társadalmi érintkezés nyelvi formáinak kifejezései, szókapcsolatai, panelmondatai
 - állandó szókapcsolatok
 - szólások, közmondások

A megkérdezett kollégák valamennyien kiemelték, hogy elengedhetetlenek tartják az összegyűjtött és értelmezett szavak stílusminősítését, használati értékének megmutatását, különböző mondatokba, szövegkörnyezetbe való illesztését. Ha ezek elmaradnak, akkor csupán a tanuló passzív szókincse gyarapodik, az aktív nem. Különösen fontos szerepet tulajdonítottak a szókincsfejlesztésben a játékos, szituációs gyakorlatoknak.

4. Véleménye szerint melyek a szókincsfejlesztés gátló tényezői?

Az anyanyelvi órák számának szisztematikus, évtizedekre visszavezethető csökkentése ellentmond a társadalmi igényeknek, nincs összhangban sem az iskolai, sem a társadalmi követelményekkel. Aligha vitatható ugyanis, hogy mindennemű ismeret birtokba vételének és célszerű felhasználásának

nálásának feltétele az anyanyelvi alapkészségek kifogástalan elsajátítása. Készségfejlesztésre azonban az anyanyelvi órákon (főleg az irodalomórán) alig van idő. Az elvégzendő anyag zsúfolt, az osztálylétszám magas, az alsó tagozatos ismeretek bizonytalanok stb. A gyermekekkel való egyéni foglalkozásra, az egyre gyarapodó számú hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatására alig van lehetőség a tanórán. Minimális az az idő is, ami egyegy gyerek megnyilatkozására, meghallgatására rendelkezésre áll. Pedig csakis a hosszabb, néhány mondatos feleletek, szövegszerkesztési gyakorlatok útján fejlődhet megnyugtatóan a szókincs aktív része. A feszített tempó, a sűrített tananyag felszínességhez vezet.

A tanárok is türelmetlenebbek, sokszor nem képesek kivárni a tanulók válaszait. (A szakfelügyelők véleménye!)

Maximalistának tartják, hogy az új tantervben szinte minden tárgyban (a nyelvtant csak igen kevesen sorolták ide) nagyon sok új kifejezéssel, terminus technicusszal, idegen szóval "bombázzák" már az alsóbb osztályosokat is. A legtöbb tantárgy elméleti anyagát túl magas szintűnek tartják (irodalom, környezetismeret, fizika stb.). Véleményük szerint a tanterv nem számolt a létszámban egyre gyarapodó, gyenge képességű és előképzettségű, nyelvi hátrányos helyzetű tanulók tömegével. Pedig ezeknek a tanulóknak sokkal több időre lenne szükségük ahhoz, hogy anyanyelvi alapkészségeik egy bizonyos, minimális szintet elérjenek.

A szókincsfejlesztés gátló tényezői között említették a különböző tantárgyak feladatlapjait, munkafüzeteit, tankönyveit. Ezek -- az egyéb vonatkozásban hasznos taneszközök -- a szókincsfejlesztésben gátló tényezőként szerepelnek. Az egyszavas válaszok, aláhúzások, jelölések stb. nem járulnak hozzá a szókincs aktivizálásához.

A televízió általános elterjedése, a műsorok válogatás nélküli megtekintése sem hat mindig pozitívan. Bár nagyon sok szakszót, helyes és értékes nyelvi fordulatot ismernek meg a tanulók a televízió által is. A televízió a beszéd területén azonban passzivitásra kényszeríti a nézőt, az olvasási kedvet pedig visszaszorítja. Néhány ifjúsági vagy felnőtteknek szánt adás pedig a nyelvi igénytelenség, pongyolaság terjesztője. Az igazán értékes alkotások háttérbe szorúlnak a művészietlen, silány krimik és más könnyed, sekélyes, cselekményes művekkel szemben.

Szinte minden magyartanár szóvá tette az otthoni környezet szerepét.

A családi együttlétet igen sok esetben az egyhangúság, a szótlanság és a feszültség jellemzi. A szép magyar szó ilyen környezetben nemigen kap helyet. Annál inkább a káromkodás, a vulgáris, durva, sőt obszcén szavak széles skálája, rengeteg szinonimával.

A gyerekek alacsony olvasási és olvasástechnikai szintjéből következik, hogy aránylag kevesen és keveset olvasnak. A családi környezet nem sugallja minden gyermeknek az olvasás fontosságát, pedig azoknak a tanulóknak, akik nehézkesen vagy rosszul olvasnak, a szókincsét fejleszteni igen nehéz. A korlátozott nyelvi kóddal rendelkező tanulók szóhasználatától nagymértékben eltér a tankönyvek, az olvasmányok nyelve. Így az anyanyelvi és a szaktárgyak szókincsének beépítése a tanulók nyelvhasználatába bonyolult, egyes esetekben szinte reménytelen feladatnak tűnik.

5. Hogyan (milyen módszerekkel) próbálta feloldani a nyelvi hátrányos helyzetből adódó különbségeket? Milyen eredménnyel (kudarccal) járt ez a törekvése?

-- A megkérdezettek első helyen említették a játékos és szituatív, differenciált foglalkozások, feladatok szerepét. Olyan kollégák is vannak, akik saját készítésű, egyénekre szabott feladatlapokat alkalmaznak. Ezek megoldására egy-két hét áll a tanulók rendelkezésére. Minden feladathoz megjelölik a tankönyvből oldalszám szerint azt a részt, amelynek megtanulása, ismétlése elvezet a feladat megoldásához. Ezeket rendszeresen ellenőrzik és értékelik. Ezáltal pl. az egyik 32 fős osztályban 8 tanuló eredménye szembetűnően javult.

-- Személyeknek szóló, választható (szorgalmi) feladatokat jelölnek ki a tanárok a tanulók számára. Elkészítésüket következetesen segítik, számon kérik és megbeszélik a tanulókkal.

-- Az órai differenciált foglalkozásnak sajnos számos buktatója van. Nagy létszámú, heterogén összetételű osztályokban nehezen, nem sok eredménnyel alkalmazható. Ahol a kitűnők, jók és a közepesek mellett jelen vannak az osztályt ismétlő, túlkoros, gyenge idegrendszerű, sőt értelmileg fogyatékos gyermekek (az utóbbiak áttelepítése a gyógypedagógiai iskolákba évekig húzódik, eredménytelenül), lehetetlen úgy foglalkozni az osztállyal, hogy az eredményes legyen a tanulók minden rétege számára.

-- A gyengébb képességű osztályokban, főleg 5--6. osztályban célra vezetőnek tartják az óra végi jutalomfelolvasást. Az egyik ötödik osztályban (Vértesszőlősön) pl. Szász Imre Basa című regényét hallgatták meg részletekben, igen nagy érdeklődéssel és fegyelméletten. Amikor a tanár a végére ért, a tanulók otthon újraolvasták, s a nyári szünetben kézzel kézre járt a regény.

-- A differenciált munkáltatás sokszor hoz felszínes, egyszeri látzateredményt is (eltérő képességű tanulók foglalkoztatása egy csoportban). Ez akkor derül ki, amikor a tudáspróbán vagy a témazáró dolgozatok megírásakor elégtelen lesz a hátrányos helyzetű tanuló eredménye.

-- Jól bevált módszerek bizonyult viszont, hogy az egyes felmérések típushibáit tanulók szerint összegyűjtik. Korrepetáláson, esetleg napközi foglalkozáson ezeket egyénileg megbeszélik, közösen kijavítják, a helyes megoldásokat gyakoroltatják.

-- Elsősorban (esetleg kizárólag) olyan szavak, kifejezési formák használatát ismételtetik meg a tanulókkal, amelyek a mindennapi beszédben, a kommunikáció során nélkülözhetetlenek.

-- Vannak iskolák, ahol a csoportos helyi vetélkedőkre, iskolai rendezvényeken való szereplésbe igyekeznek bevonni a nyelvi hátrányos helyzetben lévő tanulókat. Ez természetesen a színvonal rovására megy, de az egyén fejlődése szempontjából igen jelentősnek tartják.

-- Kirándulásokat, olvasótáborokat szerveznek, ahol sok lehetőséget kapnak a tanulók a megszólalásra. (Tarnamérán.)

-- Sokat segítenek az iskolai demokratikus fórumok, a mozgalmi közösségek, amelyekben igyekeznek szerephez juttatni a különböző képességű gyerekeket.

-- A közös mozi- és gyermekszínház-látogatás élményeinek megbeszélését is igen jelentős felzárkóztatási módszernek tartják.

6. Elegendő segítséget ad-e a tanterv, a tankönyv, a munkafüzet ehhez a munkához? Mit kellene megváltoztatni egy esetleges új tantervben?

A magyartanárok a nyelvtankönyveket és a munkafüzeteket jónak, használhatónak tartják. Témáikat tekintve közel állnak a gyerekekhez, s álta-

lában jól szolgálják a tanulók kifejezőképességének fejlesztését. A tanárok egy része az idővel való gazdálkodás elvét követve egy-egy feladatot igyekszik többféleképpen felhasználni, mint ahogy azt a munkafüzet javasolja. Közkedveltek a szituációs, játékos, gondolkodtató feladatok, képleírások, jellemzések, összehasonlítások. Ezekből többet szeretnének.

Soknak tartják a témazáró feladatokat. Ezekből kevesebb jobban betöltené funkcióját. S olyan gyakorlatokat kérnek a kartársak, amelyekre a tanulóknak összefüggő mondatokból álló válaszokat kell adniuk. Véleményük szerint vissza kell térni a hosszabb, terjedelmesebb szóbeli és írásbeli feleletekhez, s jó lenne számúzni (vagy erőteljesen csökkenteni) az egy-szavas válaszokat, aláhúzásokat stb.

A tanterv az országos átlagnál sokkal felkészültebb, magasabb szintű alapkészségekkel rendelkező 10-14 éves korosztályt tételez fel. (Persze ilyen tanulók is vannak!) S ezen az elképzelésen alapulnak a tankönyvek és a munkafüzetek is. A pedagógiai gyakorlat azonban sürgeti a tantervi minimumot el nem érő gyerekeknek megfelelő feladatokkal, tanáraiknak pedig módszertani útmutatásokkal való ellátását.

A szókincsfejlesztés az általános iskolai tanterv érzékeny pontja. A tanárok véleménye szerint egyeztetni kellett volna az egyes szaktárgyak fogalomkészletét, mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt. Akkor a tanulók túlzott megterhelése elkerülhető lett volna. Előfordul ugyanis, hogy egy-egy szakórán tíznél is több új fogalmat, lexikai egységet kell megtanítani. (Idegen nyelvből 8-10-nél többet nem lehet!) Pl.: irodalom, környezetismeret, történelem, fizika stb. Ez megoldhatatlan feladat, különösen a gyenge képességű osztályokban, s elveszi a tanuló kedvét a tudatos szókincsgyarapítástól.

A későbbi, (új) tantervben feltétlenül gondolni kell erre a nehézségre, s összehangoltabbá kell tenni a különböző tárgyak követelményrendszerét. Az anyanyelvi órák számának emelésével pedig biztosítani kellene az anyanyelvi alapkészségek kialakítását és megszilárdítását. Hiszen ezek nélkül nehezen sajátítja el a tanuló a szaktárgyi kódrendszert.

Kérik, szüntessék meg a "korszerű műveltség" címszavával felékesített tantárgyi maximalizmust. Jobban vegyék figyelembe a tanulók életkorát, képességeit, teherbírását. Ne hanyagolják el, s ne hagyják ki az érzelmi, akarati tényezőket, a személyiségformáló lehetőségeket tartalmazó

anyagrészeket. Tartsák végre szem előtt: az általános iskola alapkészségeket fejleszt és alpműveltséget ad.

Elképzelhetőnek tartják egy több fokozatú követelményrendszert tartalmazó differenciált tanterv bevezetését is.

7. Milyen kézikönyvek, metodikai szakkönyvek, folyóiratok adtak Önnek legtöbb segítséget a szókincsfejlesztéshez? Mi volt ez a segítség?

A kollégák véleménye alapján a leggyakrabban használt könyvek, folyóiratok a következők:

Kézikönyvek: Magyar értelmező kéziszótár
A magyar nyelv értelmező szótára
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
Magyar szinonimaszótár
O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások
O. Nagy Gábor: Mi fán terem?
Idegen szavak és kifejezések szótára

Metodikai szakkönyvek:
Hoffmann Ottó: Anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatában (Tankönyvkiadó, 1976.)
Tanulmányok a nyelvről (OPI-kiadvány)
Vargha Balázs: Játsszunk a szóval! (Tk. 1974.)
Hernádi Sándor: Helyesen, szépen magyarul (Tk. 1974.)
Hernádi Sándor: Írjuk, mondjuk helyesen! (Tk. 1973.)
Szilágyi Ferenc: A magyar szókincs regénye (Tk. 1974.)
Szilágyi Ferenc: Anyanyelvi kalauz a család számára (Táncsics, 1976.)

A tanítás problémái sorozat egyes kötetei.

Folyóiratok: Édes Anyanyelvünk
Kincskereső
Magyartanítás

Módszertani Közlemények
Köznevelés

A felsorolt munkák jelentős segítséget nyújtottak a jó hangulatú, élvezetes órák megtervezéséhez és megtartásához: elsősorban a gyakorláshoz és a készségfejlesztéshez adtak sok ötletet. Ugyanakkor továbbgondolkodásra, útkeresésre ösztönözték a kollégákat.

Szóvá tették azt is, hogy a Magyartanítás aránylag kevés konkrét (gyakorlati jellegű) útmutatást ad az általános iskolai anyanyelvi nevelő munkához.

8. Véleménye szerint a jelenlegi tantervi követelmények, tankönyvek, munkafüzetek, kellőképpen biztosítják-e az irodalom és a nyelvtan együttműködését a szókincsfejlesztésben? Esetleg mire lenne még szükség?

A tantervi követelményekben a magyar szaktárgyon belül összehangoltan jelentkezik a szókincsfejlesztés iskolai feladata. Az egymásrataltság mindenki előtt nyilvánvaló, az együttműködés elengedhetetlen. Az irodalomtanítás is fontosnak tartja a tanulók szóbeli és írásbeli kifejező-készségének fejlesztését, a lexikonok, szótárak, kézikönyvek ismeretét, a könyvtárhasználatra nevelést stb. A közös feladat figyelembevételével készültek az irodalom- és a nyelvtankönyvek, illetve munkafüzetek gyakorlatai. A feszített tempójú irodalomórákon azonban nagyon kevés idő marad a készségfejlesztésre. Ezért sokkal inkább a nyelvtanórákra hárul a folyamatos és rendszeres szókincsfejlesztés. Nagyon fontos lenne tehát szellősebbre tervezni mindkét tárgyat (elsősorban az irodalmat), hogy a tanárok gazdaságosabban tudják felhasználni, összehangolni, a szókincsfejlesztés szolgálatába állítani a nyelvtan- és az irodalomórákon megszerzett anyanyelvi ismereteket. Többen panaszkodtak, hogy a nyelvtanórán megtanult, a műelemzésben nélkülözhetetlen nyelvi-stilisztikai jártasságot tanítványaik nem tudják kamatoztatni kellőképpen, mert az elmélyülésre, a sokoldalú vizsgálódásra, a gyakorlásra nincs idő.

9. Hogyan látja a többi tantárgy, illetve a tantárgyakat tanító kollégák szerepét az iskolai szókincsfejlesztő munkában?

A kollégák úgy látták, hogy a magyartanárok szerepe elsődleges a szókincsfejlesztésben. Munkájuk azonban csak akkor lehet eredményes, ha valamennyi pedagógus megérti az anyanyelvi nevelés jelentőségét.

Az igényes, jól felkészült szaktanárok lehetőségeikhez képest sokat segítenek (pedig magas szintű elméleti anyagot kell tanítaniuk kevés óraszámban). Megkívánják, hogy a tanulók ismerjék és használják szaktárgyuk sajátos szókészletét, s ezen az alapon logikailag és nyelvileg pontos definíciókat szerkesszenek; a szakirodalom ajánlásával, a tanulói beszámolók meghallgatásával is a szakszókincs alkalmazására ösztönzik a gyerekeket.

Abban valamennyi szaktanár egyetért, hogy a különböző tárgyak feladatlapjainak, munkafüzetekének gyakorlatai nemigen szolgálják a szókincsgyarapítást, nem fejlesztik a tanulók nyelvhasználatát.

Sajnos azt sem lehet elérni (megkövetelni), hogy az írásbeli feladatok nyelvhelyességi, szóhasználati, mondatszerkesztési, esetleg helyesírási hibáit kijavítsák. Ezt a munkát a legjobbak közül is csak igen kevesen vállalják. Többen hangsúlyozták, hogy az igazgató és a tantestület állásfoglalása meghatározó ebben a kérdésben.

10. Egyéb észrevételek, javaslatok

A szókincsfejlesztéssel foglalkozó művek a régi tantervhez készültek. Bár még ma is jól felhasználhatók, a tanárok mégis igénylik a jelenlegi tanterv anyagához jobban kapcsolódó, újabb, frissebb metodikai szakkönyveket.

-- A tankönyvekben és a munkafüzetekben a fogalmazási (szövegszerkesztési) ismeretek tanításához kevés gyakorlat található.

-- A 7-8. osztályban elkeserítően kevésnek tartják az anyanyelvi órák számát. Az általános iskola nyolc éve alatt csupán 1812 óra áll rendelkezésükre. Lehetetlen ilyen kevés óraszámban az anyanyelvi készségeket és képességeket a kívánt szintre fejleszteni.

IRODALOM

- ANTAL LÁSZLÓ (1959): Megjegyzések a szóállomány statisztikai vizsgálatáról. Nyr. 83. 307--311.
- BÖLCSKEY ANDRÁS -- (többen): Gyakorisági szótárak az általános iskolai és a gimnáziumi orosz nyelvkönyvekből. In: Számítógép és nyelvtanítás I. Szerk.: Papp Ferenc. Veszprém, 1983. Kézirat.
- CZAHESZ ERZSÉBET: Az alsó tagozatos tankönyvek szókinccse (A JATE Ped. Tanszékének kiadványa). Szeged, 1979.
- DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai K., Bp. 1971.
- DEME LÁSZLÓ: A beszéd és a nyelv. Tankönyvkiadó, Bp. 1976.
- DEME LÁSZLÓ (1981): Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói. Nyr. 105: 145--155.
- FAJCSÉK MAGDA: A kifejezőképesség fejlesztésének módszereiről (OPI-kiadvány). 1968.
- B. FEJES KATALIN: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó, Bp. 1981.
- FÜREDI MIHÁLY (1983): A mai magyar széppróza statisztikai vizsgálata. Előadás a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán.
- HANGAY ZOLTÁN: Magyar nyelvi felmérőlapsorozat a szakközépiskolák számára. Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének műhelyében. Nyíregyháza, 1978.
- HOFFMANN OTTÓ: Anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatában. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- HOFFMANN OTTÓ: Útkeresés a fogalmazástanításban. Tankönyvkiadó, Bp. 1983.
- HONFFY PÁL: Az írásbeli kifejezőképesség fejlesztése a középiskolában. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
- S. KÁDÁR JÚLIA (1970): A szókinccs és a szófajok gyakoriságának alakulása 3--6 éves gyermekek beszédében, feladatmegoldás, illetőleg kommunikáció során. ÁNyT. VII, 149--160.
- KELEMEN JÓZSEF (1975): Hozzászólások Szépe György előadásához. NyK. 77. 419--436.

- KESZLER BORBÁLA: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István. Tankönyvkiadó, Bp. 1983.
- MISTRİK, JOZEF: Egzakt módszerek a stilisztikában. In: A nyelvtudomány ma. Szerk.: Szépe György. Gondolat K., Bp. 1973.
- NAGY FERENC: Kriminallisztikai szövegnyelvészet. Akadémiai K., Bp. 1980.
- NAGY J. JÓZSEF: A 8--10 éves tanulók szókinccsének és szóhasználatának főbb gyakorisági jellemzői. Pedagógiai Szemle, 1977. 408-424.
- NAGY J. JÓZSEF: Vizsgálatok az alsó tagozatos anyanyelvi nevelés gazdagítása érdekében. Szerk. Nagy J. József. Jászberény, 1981.
- PAPP FERENC: Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban. MDKDK, Bp. 1964.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1963): Guiraud statisztikai módszere a szókinccs vizsgálatában. ÁNyT. I. 263--272.
- SOMFAI LÁSZLÓ: Egy szókinccsvizsgálati kísérlet tapasztalatai. Pedagógiai Szemle, 1968. 87--94.
- SZENDE ALADÁR: Anyanyelvünk az általános iskolában. In: Hagyományos nyelvtan -- modern nyelvészet. Szerk.: Telegdi Zsigmond. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
- SZENDE TAMÁS (1968): Szóstatistikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján. Nyr. 92: 287--300.
- ZSILKA TIBOR: Stilisztika és statisztika. Akadémiai K., Bp. 1974.